

HARSÁNYIKÁLMÁN

NAPI TÉMÁK ÖRÖK PROBLÉMMÁK

BUDAPEST 1911

**NYOMATOTT
SZATMÁR-NÉMETIBEN
A PÁZMÁNY-SAJTÓ BETŰIVEL
100 SZÁMOZOTT PÉLDÁNYBAN.**

SZÁM.

NAPI TÉMÁK, ÖRÖK PROBLÉMÁK. –

Az örök problémák mindig modernek, mindig elevenek, agyat-termékenyítők, eleventszülők, elvnlthatatlanok. A napi témák mindig rövid életűek, hamar fonnyadp.k, s könnyen félrevezetik a felszínesen szemléliödő elmét. Minden tiszavirág-mivoltuk mellett is becses dokumentumok azonban, úgy tartalmukat mint fölvetődésük módját, valamint különböző megítélésüket tekintve. Kutatójukra, értelmezőjükre nézve annál becsesebbek, mennél keményebb páncél mögött rejtőzik bennük valamely örök probléma magva.

*

E kisebb-nagyobb cikkekből álló sorozat célja: kapcsolatba hozni a napi témákat az örök problémákkal. Az előbbinek talmi becsét megnövelni az örök problémák kipróbált aranyával, s az utóbbinak nemes drágaköveit tetszetősebb formára csiszolni az aktuális élet forgó-berregő, durva kőkorongjain. Lehet, hogy egyikük-másikuk olykor valóságos essayvé fog dagadni,

máskor meg aforizmává zsugorodik össze. Olykor maga a papírra vetett elmélkedés, máskor meg a már leszűrt gondolatok pár sornyi eredménye leszen, még csak nem is sejtetve, hogy aktuális vonatkozása van, hogy megtörtént, folyamatban levő dolgok, eleven kérdőjelek fölött való tűnődések szülötte.

SZÉKELY BERTALAN. – Olyan banális, olyan megszokott, olyan szinte kivétel nélkül való a mi valóban nagy embereink sorsa, hogy se meg nem ríkat, se meg nem mosolyogtat többé észrevétlen tengődésük, ezer gáncsoskodással nehezebbé tett útjuk s a haláluk utáni, szinte rögtönös, dicső feltámadás. Már ennek ebben az országban így kell lennie, így szoktuk meg. Úgy ragaszkodunk hozzá, mint valami megszentelt hagyományhoz. Kapta-igazságokat nincs miért elmondani, s ha most az egész nemzet egyhangúan kiált hozsannát Székely Bertalannak, a legnagyobb magyar festő-lángésznek, a legtitánibb alkotó erőnek, a legmélyebben gondolkozó művészet-teoretikusnak: – ez magától értetődően nem jelent egyebet, mint hogy ezt a nagy embert egész életén keresztül a legkissebb, legfakóbb, legmulandóbb nevek *után* emlegették, hogy robot-tanárkodás nélkül alig tudott volna megélni; hogy lángeszének egyik legelső felismerője, báró Eötvös József csak nagynehezen, hosszú huzavonák után többszöri haladék-kérésekkel tudta előteremteni a „nemzet megvásárolta” képenek szinte borraavalószámba menő honoráriumát, mint ezt a művészhez intézett levelei bizonyítják; hogy nem egy

alkotására rá kellett fizetnie; hogy rendkívüli sokoldalúsága mellett is éppen akkor skatulyázták be a „történelmi festők” csoportjába, amikor a történelmi festészet egykori tekintélyének már befellegzett, amikor az egyértelmű volt a maradiak, a tehetetlenek közé való sorolással, stb. stb.

Félrelökték, de kizsákmányolták. Tanultak tőle, de fitymálták. Egyik ajándékot a másik után fogadták el tőle, de megalázták a formáságos köszönetképpen odavetett aprópénzzel. És ez az ember még is itt maradt és szórta tovább a kincseit közönyöseknak, irigyeknek, csúfolódóknak, borra valóért, ingyen, ráfizetéssel! Székely Bertalan egygyel több bizonyágom nekem, hogy a valóságos lángész mindig nagy ember is egyúttal. A mi apró kis titánkáink orrolva futnak el innen és meg sem állnak Parisig, ha mértéken túl nem becsültük első szárnypróbálgatásaikat. A nagy emberek, a Székely Bertalanok, a nemzeti kultúra harcosai örhelyükön fognak maradni mindenkor. Tűrő megadással fognak mosolyogni és parancsolatként vezeti őket a közhelylyé lett szomorú igazság, hogy méltó elismerést minálunk csak a meghalással lehet kiérdemelni, ez a nemzet hódoló babékoszorút csak kihűlt homlokokra tud tenni, – azt is csak akkor, mikor előzetesen már egy tucát nagydobos mű-lángész lázas érvényesülési vágytól lüktető halántékán kipróbálta.

„KÉSŐ!” – „Késő!” ... ez a legszomorúbb fölkiáltás a világon. Tősgyökeres magyar indulatszó, bár nyelvtanaink nem említik ilyenek.

A JAPÁNOK KIÁLLÍTÁSA. – Kelet-Ázsia lehelletszerűen finom művészetét vártuk, exotikus remekeivel, megbecsülhetetlen Kincseivel, Utamaro, Hokusai, Yusei, Chikudo eredeti alkotásaival, s ami elibénk tárult: csupa-csupa szépséges, drága tucatholmi, mely egyedül a mi közönségünk szemében új, eredeti és elsőrendű. Természetes, hogy e vásári művészet is művészet, s a maga egészében elég jó képét nyújtja annak az alig néhány motívummal dolgozó ötletes könnyűségnek, mely dekoratív dolgokban és műiparban úgyszólván egyedül az ő sajátjuk, hanem azért senki se higgye, hogy Japánnak, piac-teremtésen kívül egyéb célja lett volna Budapesttel.

Amit valamely kiforrottabb művészettel bíró nemzet vásárra enged, szóval bevételi forrásnak tekint, az sohasem lehet remekmű. Legföllebb olyan esetekben, amikor nem ismerik föl megbecsülhetetlen mivoltát, mint ahogy a franciák sem ismerték fel Millet „L'angelus”-ának becsét, mely potom nyolcszáz frankért vándorolt idegenbe, hogy harminc esztendő múlva hatszáz-ezerért kerüljön vissza Parisba. Különben régi tapasztalat, hogy sem kínai, sem japán remekműhöz nem jut többé idegen. Furfang nélkül legalább nem. Ők maguk ráeszmélésük óta a legbuzgóbb gyűjtői és megbecsülői.

Mink bezzeg nem becsüljük meg a magunkéit. Munkácsy Mihály, Madarász Viktor legszebb vásznai Amerikában vannak; többi művészeink idegenbe kallódott műveinek se szeri, se száma; versenystállós, kártya-matador főuraink idegenben árvereztetik el milliókra becsalt gyűjteményeiket; Ferenczy István, a ma-

gyar szobrászat egyik úttörője, lelkének mély-séges keserűségében darabokra törve vitte magával, a másvilágra Euridikét, legszebb alkotását. És ami egyszer elkerül tőlünk, azt mi többé nem tudjuk visszaszerezni. Az 1903. év Rákóczi-láza, mely annyi külsőséggel, annyi ünneppel, annyi színjátzó fogással mímelte a lelkese-dést, még csak meg sem kísérelte Mányoky Ádámnak a XVIII. század mézes-mázos Boucher-Greuze modorában festett, de mégis valamennyinél külömb Rákóczi-arcképét visszavásárolni, mely mind e mai napig a szász taschenburgi kastély gyűjteményét díszíti.

A kiállításon egyébiránt minden eladó s valószínű, hogy minden el is kél. Legalább az eddigi eredmények úgy mutatják. Még épségben függ rajtuk az árat jelző cédula, de csodálnivaló volna, ha éppen itt Budapesten nem akadna gazdája annak a két-három gyöngyház-as-csontos-berakásos-lakkos-aranyos parádés korcs-japán paravánnak, mely éppen elég pazar és kiáltóan drága ahhoz, hogy valamelyik börzebárónk, milliomos uborkafa-műértőnk lipótvárosi szalonját tegye még pöffeszkedőbb képűvé. Mindössze néhány kiállított tárgy visszavándorlása aggaszt a még meg nem vásároltak közül. Kettőé különösen. Egy havas-erdős tájék, feketével fehér selyemre hímezve s egy fekete alapba olvadó gyönyörűen hímezett szarvasbika, melynek csupán pompás agancscsal ékes fején, meg a szügyetáján csillan meg sejtelmes-ezüstösen a holdsugár, – egy parányi gyöngyház-kifliből eredve, melyet bájosan naiv ravaszkodással a kép fekete fakeretébe illesztettek. A kiállítást záró napon meggyőződom róla, kifüggesztették-e

a „megvétetett” cédulát erre a két szintén vásári ugyan, de gyönyörű portékára. Az ilyes ellenpróba mindig jó, mikor az ember félig-meddig tisztában van már az ország közép-pontjának ízlésével. Budapest ízlése a tehetőséké. Azoké, akik az úrhatnámokat irányítják.

A kritikusok is irányítanak. Akkor is, ha nem értenek hozzá. Sőt olyankor a legnagyobb hévvel. Halasi Andor például, egyik igen előkelő folyóiratunk vezércikkében méltatta a kiállítást, hozsannát zengedezve a japán plasztikai művészetnek egy kutya-szobrocska révén, nem sejtván, hogy a nagy csarnok baloldali benyílójában ottrekedt magyar holmik vannak, s a nagybuzgón japánnak magasztalt mű – a mi jeles Bezerédynk alkotása. Azért írom ezt meg, mert különösen az újabb magyar kritikának minden ágában ez az eset a legtipikusabb forma. Dorong, vagy himnusz Az egyik barbár marokból, a másik avatatlan szájból.

A JAPÁN MŰVÉSZET JÖVŐJE. – Két nagy veszedelem fenyegeti a japánok művészetét a közel jövőben. Tömeges termelése a kivitelre szánt másodrendű holminak és az európai művészet hatása az elsőrendűek művészeire. Erős művészi egyéniséggel megáldott népnél üdvös dolog minden ilyes erősebb idegen hatás, de nagy időbe telik, míg átesik azon a vergődésen, mely habozóvá teszi a maga hagyományainak továbbfejlesztésében s elfogulttá az idegen hatással szemben, mely az újdonság varázsával hat rá s vonzza, taszítja, utánzásra készíti, ellenkezésre ingerli, a nélkül, hogy hideg

megfontolással hasznára tudná fordítani tanulságait. A próbálkozásoknak efféle vergődő, se ilyen, se olyan, ide-oda kapkodó, forrongó korszakát átélte már a világnak jóformán valamennyi kultúrnépe, Japán is keresztülvergődik hát rajta, hiszen csak átmeneti állapotul ígérkezik, s egy hasonló korszakon átesett már valamikor. Kína hatását értem, mely századokra lenyűgözött volt Japánban minden önálló művészi törekvést. Kína azonban rokon felfogású, azonegy fajú nemzet volt, mindössze néhány fokkal előbbre ugyanazon törekvésű kultúrában. Most más a helyzet. Japán minden téren be akarja érni Európát, sőt titkon túlszárnyalására gondol. Ez két, szinte homlokegyenest ellenkező világfelfogás összeegyeztetését, egygyé-olvasztását jelentené. A dinamikában az ilyesmi igen egyszerű probléma. Két félig-meddig ellentétes erő, mely részben megsemmisíti egymást, részben új eredő-erővé alakul. Grafikai úton három egyenes vonallal ábrázolható. A valóságban azonban nehéz küzdelem folyik s nagy időbe telik, tömérdek meddő próbálkozásba, sok-sok nevetséges túlhajtásba, kudarcba és rengeteg energia-áldozatba kerül, míg az az eredő erő, – ez esetben a csak talán századok múlva kiforrt új japán művészet – megszületik.

*

Kevésbé végletes ellenlábassággal, de nem kevésbé szembeszökő formában ugyanez a küzdelem folyik ma szemünk láttára az egész modern európai kultúrában. Korszakforduló van. Minden korszakforduló két ellentétes világfelfogás összerobbanásával egyértelmű. A csökö-

nyös, megcsontosodott régít kikezdi a fejletlen, zsenge, tétova, de harci kedvvel nekigyürköző új világfelfogás, ami idővel kemény vagdalkozást, forradalmat, kíméletlen irtóháborút, vandáli rombolást, majd még később fokozott építőkedvet jelent. Természetes, hogy itt is, mint minden forradalomban, tömérdek az ártatlan áldozat, tömérdek az érdemetlen diktátor, és azt a harcot, amely – mintegy cirkuszi porondon – a közönség szemeláttára folyik, javarészt vakmerő handabandázók vívják meg, öblös szájjal, teli torokkal. A kultúra csendes szavú igazi apostolait nem juttatja szóhoz a zenebonába mámorosodott forradalmi csöcselék, míg békét nem köt az eredeti mivoltából kiforgatott két világfelfogás, – hogy egymás kinövéseit letörve, egymás erényeit megbecsülve, egygyé legyen a romok fölött való sajnálkozás és az újjáépítés szent nevében. Ez az egygyé-olvasás a két egymásnak rontott erő eredője, a forradalom eredménye, – az új korszak. Az öntudatos, monumentális építkezés kezdete még messze van. Világfelfogások harca nem folyhatik le máról holnapra. Most még csak a forradalomnál tartunk.

A KOMJÁTHY-KULTUSZ. – Nemesen kezdték meg ezt a kultuszt. Azzal a szándékkal, hogy tizenöt esztendei észrevétlenség után egyszerre iktassák be irodalmunk remekírói közé azt az egyedülvaló költőt, akinél fenköltebb hangja még nem volt magyar poétának, aki a sphaerák zenéjét muzsikálta, de aki egészen elszakadt a földtől, hogy himnuszt és örökké

csak himnuszt zengjen a fényről, a napról, az úrról, az örökkévaló végtelenségről. Nagyszerű hangok a Komjáthy Jenő hangjai, de mindig üveghangok; fölséges harmóniák és diszharmóniák, de basszus nélkül valók. Olyan ez a poézis, mint valami óriási inga, mely csak szé.'sö kilengéseikor villan föl az úrben. Erre is, arra is látjuk roppant messzeségben, de sohasem érezzük, mikor suhan el láthatatlanul a földnek légkörében. Mondhatnám égig érő fának is, melynek, ha van gyökere, nem e földben van. Csak néhány étherillatú, azúrhímes szírom került hozzánk, – Isten tudja, mekkora magasságból.

Ez Komjáthy Jenő, a kétségtelen remekíró, aki mindamellet is tökéletlen poéta, mert semmi köze a földi világhoz. Bizonyos, hogy még Vajda Jánosnál is inkább rászületett a népszerűtlenségre. Jól tették, hogy hozsannát kiáltottak neki, jól tették, hogy beiktatták az őt megillető helyre, – de nagyon elvétik most a dolgot leglelkesebb hívei, a fiai, mikor mindenáron népszerűvé akarván tenni a népszerűvé sohasem tehetőt: – új meg új fogásokat eszelnek ki a Komjáthy-kultusz terjesztésére. Nem érik be a választottakkal, mindenki kell nekik, pedig a *mindenki* meg fog csömörlni tőle, mint a kizsákmányoló szenzációktól általában. Tartok tőle, hogy buzgó hívei hamar lejárattják, és belekergetik egy második feledésbe. Az pedig esetleg letöröl valamit igaz dicsőségéből annak, akinek az agyonhallgatás nem tudott ártani.

Megírták az életrajzát. Helyes! Aki megírta, rosszul írta meg. Hagyján! Elvégre mégis csak ez a könyv segítette újra felszínre vetődni

azt a nevet. Hanem amit azután tettek, az már nemcsak a jó ízlés, hanem egyenesen e rendkívüli poéta érvényesülése ellen való. Összeszedtek minden fikarcnyi írást, mely róla valaha bárhol megjelent, s tekintet nélkül a cikkeknek irodalmi színvonalára: kötetbe gyűjtötték és a kötetet – ingyen kínálgatták bárkinek, holmi utcasarki reklámcédulák mintájára. Azután következett műveiből, válogatott verseiből, néhány versének német fordításából – még hat ilyen ingyen kínált kötet. És ennek a nagy poétának még nagyobb dicsőségére megkerítették a verselő kisésti susztert, vagy szabót, vagy mi is tulajdonképpen az a Bergendy Szilveszter, s vele küldettek szét az országban reklám-levelezőlapokat, amelyen jelzi, hogy „Szikra” címen megindítja „a Komjáthy-kultusz harsonáját”. Ez már ízléstelenségnek is sok. Kisést és vidéke annak, aki a világűrben száguldozott; reklámajándékok és fél-analfabéták harsonázása annak, aki néhány tüneményesen szép verset, versszakot, holtá napjáig dicsőségre való áhítozás nélkül zsugorgatott a fiókjában! Olyan sürgős most neki a dicsőség? Milyen tragikus-szépen élt és dolgozott, milyen nagyszerűen merült föl a homályból és hogy megzökkentik most az ünnepi tempót, mely hozzá méltó tragikus fönséggel emelte! Minek? Miért? Hogyan tépáztatják meg ennyire azt a komoly, igazi dicsőséget? – Most arcképét osztogatják az ingyen könyvek módjára, nem tudom, de lehet, hogy cigória mellé csomagolva ...

Nehogy megtévesszen bárkit is Komjáthy értékére nézve ez az aprópénz-szórás! Komjáthy Jenőnek nincsen szüksége arra, hogy nagyszerű

meteor-rögeit tantuszokká verten dobálják a nép közé. Maradjon ő meg csak úgy, ahogy van, ritkaságnak, mely éppen ériekénél fogva nem akárki kezébe való. S ha egy időre talán meg is sínyli, majd csak kiheveri holt nagyságokhoz illő türelemmel, hogy túlságosan is földi, túlságosan is boltszagú aranyfüstben hempergették meg az ő végtelenségnek írott zsoltárkönyvét.

VÉRES SEBEK ÉS BÁRSONY FLAGELLUMOK. – A Goethe hidegségéről belénk gyökerezett balhit magyarázata abban van, hogy mi, a nagyközönség, vagyunk vele szemben hidegek és csupán ez a mi fagyos érzésünk látatja márványból faragott udvari tanácsosnak azt a forrongó elméjű, melegszívű embert.

A költőt – mi a nagyközönség – nem tudjuk a balsors ragadozó körmein kívül, a nagy nyomorúságok, a nagy szenvedések látzata nélkül szeretni. A tisztelet érzése más kérdés. De hogy szeressük, hogy szívünk egész melegével szeressük a költőt, ahhoz üldözött vadnak kell lennie. Öntudatlanul ugyan, de a részvét, a balsorsukon való megindulás hajt mindannyiuk felé. Az érdeklődés kezdete, hogy megesik rajtuk a szívünk, vagy megesett valamikor valakié, aki ezt az érzést, – ki tudná, mily messze múltból, – átszármaztatta ránk az unokákra.

Az első nagy poéta vándorbotos vak agastyán a szemünkben, az utolsó nagy poéta pedig megjövendölt halállal csatában elesett fiú. Dante száműzött; Madách, Molière, megcsalt

férjek; Aesopus rabszolga; Balzac, Dosztojev-szki robotmunkások; Tasso tömlőcre vetett rab; Shakespeare babérkoszorútlan, közepes színész; Heine matrac-sírban eleven halott; Rousseau lakáj és hangjegymásoló; Byron számkivetett; Wilde az életnek daróc rabruhába bujtatott királya; Verlaine a kórház halottja; Schopenhauer élte végéig föl nem ismert nagyság; Rabelais, a „lángeszű bohóc”, alázatos koldus; Spinoza üvegsziszoló mesterember; Pollico, Kazinczy, az elnyomatás áldozatai; Chénier vértanú!.. A dédelgetett Goethe, a békén aggkort ért Arany, az egyhangúan örökké ünnepelt Corneille, a maga szenvedéseit a világba soha ki nem kiáltó Ibsen, a dús remeteségben élő Tolstoj, – hidegek.

Csak a szenvedő költőt tudjuk mi, a nagyközönség igazán szeretni. A sebeiken csüggünk és vérnyomos alkotásaikon. Akkor hatnak meg azonnal, és könnyen, ha kikiabálják nagy nyomorúságaikat és szemünk láttára vájkálnak sebeikben.

Három évezred óta vonul fel így előttünk a költők flagelláns hadserege. Meghatnak a szétmarcangolt, meggörnyedt, bilincstörte, békonyomos testek, a vérző mellek, fölhasított hátak, a szeges korbács látása és a sok fájdalmasan eltorzult arc. De bármi nagynak lássuk is különben, nem illet meg a sebek nélkül, véresverejtéktelen homlokkal, nyugodtan, mosolyogva lépkedő kiválasztott, akinek csak a forma kedvéért lóg valami bársonyból való játék-flagellum a vállán. – Ezekről azt mondjuk: piederestálra valók, amazokról pedig, hogy jöjjetek ol-tárképekül a szívünkbe.

A LÉLEK VÉRE. – A léleknek is van vére: – a remény. Mennél kevesebb a vére, annál jobban fázik, s mennél több, annál jobban lángol és lobog. A csalódások megannyi érvágás, s a köppöly kéznél van mindig, – vértoluláskor.

KIS TITÁNOK EMLÉKKÖNYVÉBE. – A reklám mindent pótol, a reklámot nem pótolja semmi.

A VÍZ-SZAG. – A magyar parasztsiherdenben is van egy garására szélhámosság. Csak éppen egy garására. Afféle jámbor virtuskodás, melylyel rettenetes törő-zúzó, tallérszóró, csülökreszálló kedvet sejtet, de a mi okos embert nem rémít meg, csak megmosolyogtat. Azt értem, mikor – bámész publikumának rettenetesen örülve, – vasárnap este, vagy éppen hétfőn reggel, dülöngélve, daliásan meg-megrogygyanó inakkal, borízű nótát danolászva járja be a falut, pedig csak úgy dől belőle – a víz-szag.

Van egynehány új-magyar poétánk, akinek verseit olvasván, mindig ez a sárgaföldigjózan parasztlegényke jut az eszembe, – természetesen frakkban, divatos külföldi poéták szemenszedett különlegességeit citálva sa hasis-mámor, vagy ópium-bódulat koreográfiájának szabályai szerint dülöngélve végig a szalonok bámész publikumán.

ÍRÓINK. – A magyar írónak négy nagy főtípusa van ma, nem számítva a különleges budapesti típust és a változatokat.

Az első a legszentebb nemzeti hagyományainkat híven ápoló, de minden modern törekvéstől, minden merészebb újítástól húzódozó írók csoportja. Ezek epigonok. Magyar nagyságoknak magyar szívű, de kicsiny, olykor nevetségesen kicsiny epigonjai. Csupán fenntartó, nem teremtő erők, sőt ma már ez az érdemük is lejáráó-félben van, mert amihez oly szívósan ragaszkodnak, azt nincs miért fönntartani többé: – a mi jó volt benne, az úgy is megmaradt, s nélkülök tisztábban maradt volna meg, mint velük. Gyulai Pál volt közöttük a legnagyobb. Halála után szétzüllött a tábor s ma már alig lézeng közöttünk néhány az aprajából.

A második típus az európai majom. A kinek minden jó, minden szép, minden utánzásra méltó, a minek idegenben híre ment és minden silány, minden nevetségesen „nemzetiszín pántlikás, ” amire magyar lélek ütötte bélyegét. Ez a típus még magyarul sem tud tökéletesen, csupán azért ír ezen a nyelven, mert az idegent legfeljebb annyira tudná megtanulni, mint a miénket és sejtí, vagy talán tudja is, hogy az a másnemzetbeli közönség megköveteli a maga írójától, hogy nyelvének tökéletes művésze legyen, mert csupán nálunk lehet és szabad – a minden hivatásos író szemében szent grammatikán tetszés szerint tapodni, s regényt, drámát, vagy akár verset írni egy szatócs nyelvtudásával. Ez a típus szentül meg van róla győződve, hogy „nemzetközi, ” ha törpe követőjéül, silány utánzójául szegődik hol valami német, hol valami orosz, francia vagy norvég irodalmi áramlatnak, s ellene fordul a mieink minde-
nikének.

A harmadik főtípus az európai magyar. Az, a ki csak alig észrevehetően röstell, hogy nem valamelyik nagy nyugati nemzet fia. Ez a típus úgy oldja meg a magyar írásművészet problémáját, hogy – kivitelre dolgozván, – igyekszik a modern európai kultúra fokán is számottevőt és eredetit alkotni, de a nélkül, hogy csak a legtávolabbról is elárulna valamelyes nemzeti vonást. Ha kikívánkoznék belőle, visszafojtja. Ez a típus nem karakter, tehát szintén nem teremthet igazi, legfeljebb csak divatos nagyságokat, de van a munkájában mégis valami megbecsülésre méltó, mert cölöpöt cölöp után verve a nagy szakadéokban, mely bennünket a nyugattól még ma is elválaszt: buzgó napszámosa annak a nagy áthidalásnak, –

melyre a negyedik főtípusnak semmi szüksége sem leszen, mert átröpíti rajta a maga egyetlen szárnycsapása. Ez a modern magyar nemzeti író típusa. Pár évvel ezelőtt még aligha lett volna típusnak mondható, de évről-évre több és több a biztató jel, hogy e folyton erősülő fajta megbír az őt fojtogató többivel. Ez a típus nem tiporja meg a valóban szent hagyományokat, de nem is bálványozza. Elhalad mellettük, nehogy eltérítsék, nehogy megvesztegessék, csak a kalapját emelinti meg, illő tisztelettel. Viszont azonban nem ünnepel kalaplengetve mindent és mindenkit, a mit vagy a kit Európa fölkapott; de nem is fordít neki tüntetően hátat, mielőtt meg nem győződött volna róla, mit ér *nekünk* és neki.

Az első típus mindenkor egységes hadsereg volt; még írmagnak ránkmaradt rokkantjai is összetartanak. A második típus csűrhében

jár, hogy valamiként mégis föltűnjék; másként érdemes sem volna észrevennünk. A harmadik típus minden egyes tagja dühös féltékenységgel látja a másik sikerét, de szívesen köt vele véd- és dac-szövetséget, – érdekből. Irodalompolitikáiból és üzletiből. A negyedik típus minden képviselője egyedül jár. Megbecsüli a másikat, de nincs szüksége rá. A közönségre sem, a dicsőségre sem, a tenyeren-hordoztatásra sem. Egyedül csak arra a talapzatra, a melyet maga taposott magának és a melyen, a maga lábán, rendíthetetlenül áll.

JELSZAVAK ÉS KORSZAKOK. – Hogy alakulnak a jelszavak! . . . „Csak neki a közepinek!” – valamikor, a messze hajdankorban annyit jelentett, hogy ott aprítsd a törököt, a hol turbán turbánhoz szorul és legtöbb a handzsár; a németet meg ott, ahová a vérték mágneses tömege csalogatja virtuskodó fringiádat.

Később, a régi jó mamlasz időkben, igen jámbor jelentése volt: csak annyi, hogy „nem gilt a vándli!”

Ma pedig azt jelenti, hogy ne a hitvány, csak éppen tüzelésre jó beteg fának ronts neki fejszével, hanem minden sokszázados ép faóriásnak, mely – gyalogemberhez viszonyítva, – valóban bántó magasságra tudott nőni.

A NEMZETKÖZI LÉLEK: ABSURDUM. – Minden igazán nagy író nemzeti író. Mert csak erőszakkal távolíthatna el gondolataiból, írásaiból mindent, ami arra vall, hogy ennek,

vagy annak a nemzetnek fia. És ha megtenné, már csonkán, hazugul átídomítva adná át nekünk, a mi a lelkében megfogamzott. A valóban nagy író becsületesen írja meg azt, a mi a lelkéből kikívánkozik; azt, a mi a lelkében termett. Internacionális lélek pedig éppen úgy nincsen, mint a hogy nincsen minden faji jelleget levetközött internacionális testtípus. Azt a bélyeget pedig, a melyet a lelkünkben viselünk, akarva-akaratlanul ráütjük minden szavunkra, minden cselekedetünkre, minden írásunkra, s csupán az vetközhetik ki teljesen nemzeti jellegéből, a ki valami hó-bortos divat, vagy a kicsiny lelkeket örökké kísértő Prokrustes-ágy kedvéért – saját magát megrabolva, – egy veleszületett természetes emberi tulajdont elsikkasztott.

EXOTIKUS HANGSZEREK. – A világ-irodalom örökkön folyó szimfóniájában – kényes európai műértők ítélete szerint, – a magyar mesterek nagy ideig csupán exotikus hangszereken játszottak. Az exotikus hangszereknek pedig megvan az a nagy hibájuk, hogy csak módjával szabad velük élni a valamirevaló szimfóniában. A mélán bűgő tárogató és a cifrán szóló cimbalom – európai ítélet szerint – arra való csupán, hogy a Tisza-Duna közén bűgjön és pengjen. De ha netalán mégis eszébe jut a Tissot-k valamelyikének, hogy egy-egy ilyen élesre fent gatyában járó betyár-művész az európai pódiumra állítson: ez csak afféle szeszélyes ötlet, nem pedig megtiszteltetés, mégkevésbé elismerés.

Egy Petőfi kellett hozzá, hogy Európa megismerje és tisztelni tanulja a magyar líra egetrázó hatalmát. Igaz ugyan, hogy a világirodalom roppant koncertjében őt is a magukban játszóok közé iktatták, de hát ez sem a hangszerén múlt, – (micsoda Stradivarius volt az, ti cimbalmot, tilinkót hánytorgató európai urak!) – hanem a művészetén, a melyet éppen olyan hibávaló dolog lett volna Béranger bársonyos hegedűjátékával, Victor Hugó szíveket és dobhártyákat repesztő csinnadrattáival, vagy Uhlandék, Eichendorffék nyavalygós obojával kíséreni, mint a hogy Dante félelmetesen sötét muzsikáját is – a dolog művészi értelmében, – csak neveléségesen silány kísérettel láthatták volna el a maga kortársai.

*

Az új magyar írók többsége fittyet hány a Tisza-Duna-közi exotikus, vagy exotikusnak nevezett hangszerekre és erőnek erejével a „bevett” hangszerek dicsőségére törekszik. Minden áron európai akar lenni. Még az Észak nagyon újonnan hangversenyképeesé lett balalajkáját is szívesen tanulgatja, lopkodván Ibsent, Strindberget, meg az oroszokat, csak hogy valamiképp exotikusnak ne lássék ősi hangszerei mellett, s álmodott, vagy valóságos tehetségével itt ne rekedjen a Kárpátok gyűrűjén belül.

*

Ember legyen az a magyar író, aki szembe kerülve a világirodalmi koncertnek a kicsinyagyúakat ugyancsak megszédítő gondolatával: a világ legrendíthetlenebbül józan elméjével

csak annyit mond magában: „Hallom a szimfóniát, gyönyörködöm is benne, talán okulok is rajta, de ha alkotok valaha valami nagyszerűt, azt magam csinálom meg és nem a karmesteri pálca fog belesodorni.”

NYUGAT. – Százan mesterkednek azon, hogy becsempésszenek bennünket a kultúrált nyugat nemzetei közé. És „nyugaton” mégis csak jöttment vendégként tűrik meg azt a néhány közepes talentumot, a melynek sikerült holmi klikk-taktikával odafurakodnia. De ha terem egyszer valamikor ezen a földön még néhány nagy magyar lángész, aki előtt leborul Európa: akkor majd hirtelen kiderül, hogy Magyarország is „nyugaton” van.

A GYÖNGE ÉS AZ ERŐS. – A huszadik század összes magyar poétáinak egy a tragikuma. Az, hogy ráébredtek ennek a nemzetiek barbár kultúrátlanságára.. Mindegy, hogy Igazuk van-e, vagy nincsen. Érzik a lelkük fenekéig, tehát tülekedniök kell ezzel a nyomasztó érzéssel. A gyöngye elbukik, s csúfondároskodó hitehagyottá lesz. Megveti ezt a kultúrátlant, intellektualiter olyan mostoha, kolduszegény országot, a közszólásban is már-már sivataggal egyértelmű „magyar ugar”-t. Fintorogva fordul el ős szépségeitől, hogy *túlfinomult* lelke idegen virágok újszerű illatában keressen bódulatot, balzsamos mámort, üvegházi látomásokat, idegkórságos hallucinációt. Az erős marad és csökönyös göggel túrja-vájja, szántja-

veti ezt a kiszikkadt földet. És ha ezerszer tudja is, hogy áldatlan kultúrföld ez a világhíres humusz: soha ki nem mondja, soha be nem vallja, mert tudja, hogy az az igazán barbár ország, melynek barbárságát a véréből való vér hirdeti a kárörvendőknek.

*

A vergődők? A nem gyöngék, de nem is erősek? Oh azok nagyon keserű magyarok ma! Merőben mások, mint kesergő, de csupán politikai okokból kesergő őseik.

A keserű modern-magyar sóhajos erőfelesztéssel, dacosan és mégis gögjetörötten hódol meg a szajnaparti kultúra előtt. Olykor baccalaureus fiú, a ki imádja az édesanyját, de untalan a parasztasszonyt látja benne s csókolgatja is a kezét, meg röstelli is, hogy kerges kézre hull az a legszentebb csók. Felölti a legeurópaibb habit noirt, de tulipánnal hímes ingét nem tudja szemétre vetni. Nyugat mágnese vonzza, Keleté marasztalja, nem tud apostata lenni, de nagyon megingott már a hite. Vergődik, küzködik, roppant erők tűrik le egymást benne. Vértanú, a kinek vére megalvad, mielőtt kiomlanék. Hős, a kinek már hüvelyében rozsdától csorbult ki a kardja. Távoli célok esengője, a ki szárnyatlanságán kesereg, mert átall gyalog lépdeléssel talpalatról-talpalatra utat taposni az utána következőknek.

NAGY ALKOTÁSOK ÚTJA. – Érdekes volna figyelemmel kísérni, hogy világot hódol-

tató körútjában, országról-országra járva, minő sorrendben jut el az alkotó lángész kipattanás! helyétől a kulturális egyenlítőig és onnan a műveltség sarkvidékéig. Addig az övig, a melyen túl már nem kél ki többé semmiféle elvetett mag. Az intellektuális földgömbnek is megvannak a maga csapásai, útjai, országútjai és sín-párjai, a melyeken nagyon kanyargó, de rendszeresen kanyargó vargabetűkkel lehet csupán addig a hideg övig eljutni, a melynek határ-mesgyéjére már csak a Shakespearek tűzik ki lobogóikat

Minden nemzetnek, minden országnak megvan a maga láthatatlan kínai fala. Egyik sem nyit tüstént kaput az idegen lángésznek s egyik sem zárkózik el végképpen előle, de minden nemzet más és más fokozatot mutat a kapunyitás készségében, így hát más és más az időbeli egymásután is, a melylyel bebocsáttatik a kopogtató. Bizonyos, látnivalóan bizonyos, hogy a készségnek ebben a fokozatában rendszer van. A mi készségünk fokozata igen utolsó rendű. Ez a humuszáról híres ország szikes föld az intellektuális glóbuson. A legtöbb belevetett mag csirátlanul aszík el a barázdáin, vagy rothad el benne. A tizenkilencedik század valóban nagy szellemei csak akkor kerültek el mihozzánk – gyéren képviselt műveikkel, csonkán, felibe-harmadába, – mikor Európa már szinte az utolsó betűig betéve tudta mindazt, a mi nagy és új volt alkotásaikban, vagy éppen túl is haladta már, s jó időre betelve vele, újabb nagyság után kapott. Kitűnő példa rá Schopenhauer, Ibsen, Nietzsche, kiket évtizedekig tartó habozás után még most is csak szük-

szavú szemelvényekben lehet átcsempészni a Kárpátokon. De elképzelhető-e szembeszökőbb példa Rousseaunál, kinek valóban korszakalkotó és az egész világirodalomra kiható Vallo-másai csak az imént, alig pár éve jutottak el hozzánk, másfél évszázad elmúltával? Hány apró országocskán, hány parányi nemzetet vezetett végig az a kanyargó vargabetűs út, míg másfélszáz esztendő múltán gázlót talált a mi négy folyónkon át, hogy folytassa útját az intellektuális jégsarkok felé!

Csak az álnagyságoknak, csak a zengő nagydoboknak, szuggerált káprázatoknak rövid az útjuk mihozzánk. Victor Hugót csaknem egyszerre kezdtük imádni Európával, s jóval tovább imádtuk, mint Európa. Oscar Wilde pajzsraemlésekor ott termettünk mi is és bizonyos, hogy – ha már egyszer nekifeküdtünk, – virtuos emberséggel fogjuk a pajzsát tartani még akkor is, mikor Európa már régesrégen odébb állott alóla, s még csak azon sem tűnődik többé, hogy micsoda okokból lett az a rendkívül érdekes életű, de csak mérsékelt kiváló író: mindenek fölé emelkedő óriás tiszavirággá.

AZ „ÚJ MAGYAR IRODALOM.” – A legújabb magyar irodalomnak kétségtelenül megvannak a maga haladást és fejlődést jelentő alakjai. Nem is oly kevesen, mint némelyek hiszik. Ezek azonban, – önálló egyéniségek lévén, – nem tartoznak együvé, mégkevésbé egy kalap alá azzal a nagyhangú csoporttal, mely az „új magyar irodalom” címet egyszerűen lefoglalta magának.

Ha akadna biológus, a ki a lázat valamelyes fejlődés jelének vallaná a szervezetben, lehet, hogy gondolkozóba esném, nem kedvező tünet-e irodalmunkban ez a túlcsigázott ujszerűség-hajhászó kedv. A láz azonban legalább is lappangó kórság jele. Ez esetben, szerintem, – gyorsan múló, könnyen kiheverhető mű-betegség kísérője. Egyszerűen kissé már romlott oltóanyag-okozta láz.

Magát a szert Berlinben kotyvasztják, ki-selejtezett régi francia recipék szerint olcsóbban, hígabban, reklámjaikban több csodás következtetést ígérve, mint annak idején a franciák. így vett róla tudomást a Magyarországon élő ellenmagyarok csoportja. És neki esett. És folyt a kényszer-oltás a barbárul egészséges magyarok betegesen túlfinomulttá tételének okából.

Jó ürügy volt rá, hogy egy tétova lelkű, de kivételes, igazi poéta valóságos betege lett még a régi, jobbik francia recipének, s Isten különös kegyelméből olykor csodálatosan szép lázálmai voltak tőle. Keserűek, magyarok, nyugtalanok, egyéniek, egyedülvalók. Örök kár, hogy megválasztották fővezérnek. Egymagában többet jelentene. Így azonban zászlóra írt neve s a költészet egyedülvaló forrásának hirdetett beteges vízió-látása csak hazug cégér, mely bűnbakot fog benne minden nyakatekert modorságra, céltalan hűhóra, irodalmi bűncselekményre és – a német invázióra.

Nagyszerű ez a hűhó-háború! Nagy dobok, kis kadétkok, sok-sok tedd-ide, tedd-oda közkatoná, aranyfüstös csákók, Albohacen-fa-

kardok, csalóka kultúrálmok, meghökkentő de ártatlan rombolások, tömeges kivégzések előszóban, plakáton és előfizetési fölhíváson, mészárlások a hangversenyteremben, egy ügybuzgó német mecénás és egy kénytelen-kelletlen magyar fővezér! A kénytelen fővezér jobban utálja sereget, mint Ocskay utálhatta valamikor a maga toprongyosait, s féltettel magaslik ki táborából. Mellére húsz arany érdemkeresztet képzelek, megannyi versének címével. Ez a néhány uj, gyönyörű magyar Ady-vers kitörülhetetlenül benne van a magyar irodalomtörténetben. Külön fejezetben. Egy rendkívül érdekes jelenségnek, egy nagyon mély, nagyon eredeti, nagyon magyar, de sajnálatosan beteg költő-léleknek szentelt fejezetben.

*

Természetes, hogy ez a fejezet sohasem lesz abba a néhány sorba kebelezzhető, a melyet majd egy valamikori irodalomtörténetíró *a pusztán könnyebb érvényesülés és a közönség egyenes megtévesztése céljából* Ady-lobogót lengető mű-beteg csoportról fog írni, melynek egész rikító fölmerülése nem jelenthet a magyarul tudó németiség kultúrhóbortjánál egyebet. Az egész, kelleténél nagyobb jelentőségűnek kürtölt „nyugat-költészet” főként egy magyar báróságot nyert német kultúr-ügynök buzgólkodása, ki pénzzel, mecénáskodással, a sokratesi maeutika parodizálásával igyekszik mindenre kész ál-tehetségek és áruba bocsátott valóságos talentumok útján elérni, hogy – legalább látszatra, – egy-két évig Berlin emlőin táplálkozzék a szerinte még egészéi Tnjszuifromagyar irodalom.

*

El sem képzelhető valamely nemzet ellen súlyosabb erkölcsi merénylet, mint ha szellemi fejlődésének természetes útjával ellentétes útra terelik. Nem természetes az a fejlődés, mely szellemi életünkbe a magyar temperamentum legtipikusabb jellemvonásaitól merőben idegen új jellemvonásokat csempész, s a valódiak, a letagadhatatlanok, a mélyen gyökerezők és egészségesek továbbfejlődését meggátolja, – mert a megtévesztett nemzet hazug önáltatására vezethet, a mi pedig egyértelmű volna a magyarság intellektuális csődjével.

*

Egy magányos poétának szabad betegnek, hisztérikusnak, perverzitásokra hajlónak, dekadensnek, bármilyennek lennie, ha a mellett költő, művész és magyar tud maradni. Művész-joga, hogy mindenkor legigazibb énjét tárja föl verseiben és emberi joga, hogy olyan legyen, a minőnek Isten teremtette. Kárhozatos lelkiismeretlenség azonban még csak gondolni is arra, hogy ez a különleges egyéni költészet valaha is iskolának, irodalmi iránynak ismertessék el. Még a legszebb üvegházi virág sem méltó arra, hogy elsokasítva kiszorítsa a magyar róza kalászait, pipacsát, jegenyefáit. Még akkor sem, ha ez a szépséges miazmás virág – különös kivételképpen – magyar üvegházban, magyar földben termett.

*

Minden irodalmi irányt az öl meg, hogy legodaadóbb hívei ad absurdum viszik. Mivel azonban az ártalmast, hűhóst, sallangost köny-

nyebb ad absurdum paródiáig vinni, mint a helyest és a maga erejében nyugodtan bízót: – lázas földtúrásaiból látom, hogy ez az egész „új magyar irodalom” már is a maga sírját ássa.

A SZABAD EMBER. – Az a valóban szabad ember, a ki sohasem habozik kimondani, hogy én: én vagyok, ennélfogva korlátlan ura gondolataimnak, a melyek közé nem csempészhetek be semmit, sem erővel, sem furfanggal, mert én résen állok, megvámolok, fertőtlenítek mindent, s csupán azt a holmit vetem mérlegre, a melyre már ráütöttem a monogrammos bélyegzőmet. Nem nyűgözik megkopott hagyományok s nem görbeszti meg hátát föltétlenül minden tekintély. Egyéni ízlése és meggyőződése rendezkedik az agyavelejében, nem holmi rátukmált tanítómestereké. Az egyéniségnek éppen abban van a legnagyobb ereje, hogy hamarosan le tudja rázni magáról a mentorokat. Mit neki Corneille, Manzoni, Klopstock, ha mindjárt világraszóló nagyságnak állapította is meg a földkerekség valamennyi akadémiaja! Neki nem tetszik. Felfújtnak, unalmasnak, hazugnak, vagy mit tudom én minek, minek nem találja. És van benne annyi celliniség, hogy minden lelkipurdalás és körülményes igazolások nélkül a könyvespolca legaljára helyezzen egész sereg olyan könyvet, a melynek a hivatalos szaktekintélyek ítélete szerint legfölül volna helye.

KEGYELET. – Minden hagyomány szent? A múlthoz való ragaszkodás mindenkor nemes

dolog? – Ejh, kötelességünk, hogy a csonkig égett fáklyát eldobjuk és rátiporjunk!

De becsüljük meg örökkön égő fáklyáinkat!

SÍR, TETEM NÉLKÜL. – Sokszor álmodtam már egy nagy halottunk emlékjeléről a Kerepesi-temető valamelyik fő-fő keresztútján. Egy nagy halottéről, a kinek csontjait sem oszt-ráktól, sem orosztól nem kérhetjük többé számon, de a kinek mégis csak tartoznánk azzal a kegyeletes emlékkal, nagy halottainknak ama faragott emlékjeles, mauzóleumos múzeumában. Miért maradjon el a nagy halottak múzeumából egyedül ő, a legnagyobb? Pusztán azért, mert egyetlen szilánkot sem juttathatnánk tetemeiből a néki szentelt hantok alá? A „temető” szóhoz betűszerint való ragaszkodásunk gátlana meg a segesvári kifürkészhetetlen csontok kegyeletes megjelelésében? – Ne véssük a köre, hogy „itt nyugszik”; vagy véssük rá, de értsük alatta, hogy itt, igen, itt, ebben a földben, ennek a hazának a földjében, de nem tudjuk merre, hol. És mivel nem tudjuk megjelölni azt a talp-alattnyi földet, a hol az ő valóságos csontjai porlanak, megjelöltük itt, az ország szívében, nagy halottaink gyűjtő múzeumában, a mi szerény, szomorú, keresztutas Pantheonunkban.

Dante hamvai sincsenek Firenzében, nem is voltak soha, – és fölségesen szép márvány emlékmű hirdeti mégis a Santa Croce gyönyörű templomában, hogy a Ravennában porló csontokat Firenzében is lehet dicsőíteni, s a nagy olasznak Itália bármely városa állíthat síremléket a legszebb temetkező helyén.

A magyar kegyelet azt mondja, hogy csak Ravenna tartozott volna vele, mert hiszen ott nyugszik valóságosan. És Petőfinek is csak a segesvári csatater kőrői tartoznak vele, vagy senki, ha még ők sem tudják, hová lettek, merre vetődtek azok a dicső tetemek.

MAGYAR REPUBLIKÁNUSOK. – A republikánus szellem még forradalmi időkben sem tudott magának utat törni a magyar elmékben. A „Köztársasági Lapok”-ból tizenkettő, a „Futárából egy, a „Respublicá”-ból tizenhét szám jelenhetett meg mindössze negyvenkilencben, a forradalom tetőpontján.

A dolog velejére nézve mindegy, hogy a republikánus lapok e kudarcában a közönséget, vagy a szerkesztőket okolják-e a történetírók.

AZ ELGÖRBÜLT KERESZT. – Serdülő korában minden nép babonás tisztelettel néz a koronára. Érett észszel már csak a zománcos-drágaköves ötvösmunkát, a nemzeti kincset, vagy a történelmi ereklyét látja benne. A mi szent koronánk jóval túlélte nemzetünk serdülő korái, s bár része van ebben hajdani fényének és följegyzett viszontagságainak is, nem azok döntötték el a sorsát, hanem a keresztje. Az a sokat mondó sejtelmességgel elgörbült kereszt, mely annyiunk szemében minden más koronánál külömbbé, mindenek fölött pedig szimbolikusabbá teszi.

A csillogó sisak dísz jelent csupán. A behorpadt sisak: elszenvedett csapásokat. Európa koronái megannyi holt ötvösmű, a miénk ellen-

ben személy és eleven. Eleven, mert szenvedések olvashatók le róla. Személy, mert nem az anyagát, nem a formáit, nem is az alkotóját, ajándékozóját, vagy viselőjét hirdeti az ábrázata, hanem a maga küzdelmeit. Megsebezték és glóriás arcot öltött, de senki sem tudja, mikor. És egyéni múltjának, személyes küzdelmeinek ez a kifürkészhetetlen pontja, meg a misztikus homály, párosulva azzal a sokatmondó sejtelmességgel, hogy a hit és az istenség büszkén viselt jelvénye valamikor vértanúi megadással meghajolt, vagy baljóslatúan oldalt billent rajta: – beláthatatlan időnkig biztosítani fogja számára azt a babonás tiszteletet, a melyben korona többé már egyebütt talán nem is részesülhet. Szent mindenek szemében, mert glóriát visel. Elgömbült keresztje a glóriája. És a királyság eszméjének többet használt már és többet is fog még használni nálunk ez az elgömbült kereszt, mint a törvénykönyvek egész áradata és legnagyobb királyaink emléke. Az aranybulla királyfenyegető pontjával is nem egyszer birkózott már meg ez a görbe kereszt. Századokig viaskodott vele, de legyűrte. Az éles pallossá fent harmincegyedik pont sohasem mert ahhoz a krisztusi alázatossággal meghajolt eleven kereszthez sújtani.

*

Hogyan sejthette volna az a bőrkötényes kis ötvöslegény, a kire a csavarok megerősítését bízták, hogy az ő hanyagsága és egy könynyebben vásó csavar korai meglazulása egy egész nemzet szívébe kiirthatatlanul fogja beleedzeni a királyság eszméjéhez való ragaszkodást!

A LEGSZŰKEBB SZAVÚ KRÓNIKÁK. – Van-e olyan szűkszavú krónika, mely tömörebben tudná kifejezni az országos elszegényedést, mint néhány magyar város negyvenkilencben kiadott *egykrajcáros* papírpénzeinek szövege?

METAMORPHOSIS. – Nem valószínű, de nem is elképzelhetetlen, hogy kellő vándorúttal királyi palást a papírmalomba kerüljön, s ívekké alakulva: forradalmi kátévá legyen valamikor. De sokkal könnyebben elképzelhető és valószínűbb is, hogy a papírmalomba tömérdek kolduscondra kerül, s ívekké alakulva rendjel- és méltóság-osztogató kiváltságlevelekké lesz.

A CSÖCSELÉK. – A csöcseléknek nincs miből okulnia, mert nem tudja mit tett, vagy mit tettek vele a múltban.

HÓHÉR-HUMOR. – A hóhérnak is szabad humorizálnia, de csak olyankor érdemes, mikor nagy embert fojt meg.

FEJEDELMI CSÖRGŐSIPKÁK. – A nagy gaztettek fejedelmi elkövetőinek fején nem igen látták meg az emberek a csörgősipkát. Mert a korona éppen úgy elfödte a piros bojtokat, mint a hogy a jajkiáltások is magukba fojtották a bojtok végén megcserdülő apró rézgömbök szavát.

A fejedelmi csörgősipkák illetén megcserdülése nagyon veszedelmes zeneszó volt min-

denkor. Veszedelmesebb a szirénák énekénél. A mindennél fontosabb azonban természetesen az volt, hogy a koronás főre nézve ne lett legyen veszedelmes. Ezért gondoskodni kellett jövele olyan esetekre is, a mikor ezeket a halk csörrenéseket nem fojtja magába semmiféle halálordítás.

A ravasz Odysseusok ilyenkor sietve kötötték le fejedelmi kegyekkel a lelkiismeretüket, nehogy megfélelkezve zsebükről és gomblyukaikról: a kardjuk, a törvénykönyv, vagy éppen bilincs meg kényszerzubbony után kapjanak. És az ő bölcs tanácsaikra nagy keleté volt ilyenkor a füleket betömő viasznak, mely esetről esetre a legkülönfélébb módon változtatta megnyilatkozási formáit. Volt cirkuszi játék, pénzosztogatás, rendjelzapor, bűnbakok kiszolgáltatása, váratlan hadüzenet vagy békekötés, magtárak megnyitása, türelmesség, múpártolás, vagy a mi szinte minden egyes esetben bevált, annak sűrű emlegetése és nyomatékos hangoztatása, hogy az uralkodó Isten kegyelméből való, vagy ha jobban hat így: az isten földi helytartója, sőt egyenesen isten, csakhogy a rövidebb életűek és a nehezebben fölismerhetők fajtájából.

PÁRHUZAM. – Minden párhuzam a mi rovásunkra üt ki, a melyet más nemzetek kulturális fejlődése és a magunké között vonunk, akár a múltban, akár a jelenben. Az ember, még oly felvilágosodott elmével is, akarva-akaratlan valami babonás elátkozottságra gondol, valahányszor összehasonlításokat kénytelen tenni

azokkal a nemzetekkel, a melyeknek még ellenségeik is vittek valami jót. Valami erkölcsi jót, valami kulturális értéket, valami szellemi kincset, még ha anyagi értelemben kifosztásukra törtek is. A mórok betörése és sokszázados uralma Spanyolországban valamikor keserű kitörésekre fakasztotta az egész európai művelt világot és a hódoltságot mindenek egyértelműnek vették a kultúrára mért végzetes csapással. Pedig a mórok megbecsülhetetlen szellemi értékekkel tették gazdagabbá a középkori egyetemes kultúrát s valóságos kincs-szórás volt uralmuk Spanyolországban. Nekik köszönheti egész Európa az algebrát; a matematikai csillagászat föllendülését; az alchymiát, mely minden kalandos eltévelyedései mellett is nagyszerűen alapozta meg a természettudományok legpozitívebbjét. Nekik köszönheti a görög filozófia nem egy remekét, mely Al-Mamun, az arab Mátyás király jóvoltából lett a klasszikus arab műveltség egy-egy alapkövévé, hogy az ő révükön azután a miénk legyen. Nekik köszönheti azt a gyönyörű építő stílust, mely örök időkre fog csodálattal eltölteni mindannyiunkat a granadai Alhambra, a cordobai mecset, a sevillai Alcazar látásakor, e teljesen érett építőművészet tökéletes arányaival, lehellet-finomságaival, csipkeszerű lengéseivel, mely Európának akkoriban még oly vaskos és nehézkes építészetére oly üdvösen hatott. Nekik köszönheti nemkülönben az iparművészet számtalan ágának föllendülését is, a rézkovácsok mesteriségétől az acél-edzésig, a kerámiától a szőnyegszövésig, az egész oly szörnyűségnek festett mór uralom végtül-végig csupa-csupa nyereség. Áldott az a rabiga, mely félbarbár országból

műveltet teremt. Már pedig a mórok ezt tették Spanyolországgal. Még irodalmukat is ők lendítették föl. Ők indították meg a „romances caballerescos”, „historicos” és „moriscos” légióit, hogy egyszer s mindenkorra jellemző bélyeget nyomjanak velük az egész spanyol irodalomra.

Milyen más volt a mi hódoltságunk, a melyen Európa már nem siránkozott! Milyen másként tört be ide Kelet! Milyen oázis-romokkal teleszórt sivataggá lett ez a még félszázaddal előbb oly viruló kultúr-ország! Al-Mamun szomjú unokái milyen áhítattal állottak volna meg a Corvina remekei előtt, mily gonddal óvták volna meg e mindennél nagyszerűbb hadi zsákmányt, hogy valamiképpen el ne vesszen a bennük fölhalmozott töméntelen szellemi kincs! A török csóvát vetett belé: „nekem nem kell, másé se legyen!” Oh barbárok barbárjai, még alig kapta szárnyaira Naldus Naldius kötetnyi versét a hír, melyben ezt a remek könyvtárt az akkori művelt világ legnagyobb szerű szellemi kincstáraként dicsőítette, – ti már is füstjében, kormában, búsan szállongó pernyéiben gyönyörködtetek! Eltűntek a könyvek, el a képek, a szobrok, a nagyszerű templomok, paloták, el a humanisták, a tudomány, az irodalom, el minden. Nem maradt utánuk semmi, csak a véráztatta föld, a nyögve viselt adók és a lehetlenségig bonyolult politikai tojástánc, ez a legnagyobb átok, mely nemzetet érhet.

Ilyen a párhuzam a mi ellenségeink és a másoké között; a hozzánk betörő Kelet és a másokhoz betörő Kelet között. Hát még ha barátainkról és a nyájasan mosolygó Nyugatról szólnék! . . .

MAGYAR TRAGIKUM. – A magyar kultúremléknek szomorú még az öröme is. Mert még a kincset érő ajándék is, a melyet művész vagy tudós a nemzeti kultúrának áldozatul hoz: csupán törlesztése annak a roppant adósságnak, melylyel ez a nemzet az egyetemes európai kultúrának tartozik. Minden valamirevaló könyv örömet jelent minálunk, de még a legjobb is keserű gondolatokat ébreszt, mert egyik sem emelhet bennünket az esengett magasságba, csak hézagot tölt be valamennyi; egyik sem ékesség a tornyon, csupán egy-egy kö az alap-építéshez, mely még mindig az európai szint alatt folyik. Mi még csak nivellálunk. A magyar szellemi munkások megannyia mintha még most is csak anyagot kubikolna oda, a hol előbb még föl kell tölteni a telket, hogy megépülhessen rajta valaha a magyar kultúrpalota. Különleges, egyedülvaló magyar tragikum, hogy e sivár feltöltő munkához csákányos kőfejtőként, téglá-adogatóként lát az, a ki vésővel formálhatna márványdísz az oromra – és habarcsot kever az alapfalakhoz, a ki freskókkal ékesíthetné a lovagtermét.

A MI IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSUNK.
– Szomorú irigységgel telten nézegetem Brunetiére irodalomtörténetének büszkén hangzó címét: „Histoire de la littérature française classique”. Magyarul: az irodalmi gyöngyök története. A megrostált nagyságoké, nem a csacsogó codexeké, hártványké, töredékes verssoroké, oda-
vetett súlytalan glosszáké. A franciáknak már szabad Clément Marot-val megkezdeniük a fran-

cia poézis történetét, mi még nem kezdhethük meg a magunkét Balassával. Az ő anyaguk századok óta áll már halomban és századok óta pörög a rosta, mely szemétre veti a polyvát és gyöngyöket szór széjjel a világba.

Mi még nem rostálhatunk. Nekünk még egyaránt kell a tiszta mag és az ocsú. Egyszerűen azért, mert még egyre folyik és folyni fog még talán emberöltőkig a harc a megállapítások körül: vájjon nem talmi-e mégis az, a mit aranynak hirdettek és viszont. Képzeljük el, hogy valaki a Csiki székely krónika vagy a 'túrói fakönyv elismerő értékelésének fénykorában írta volna meg a magyar irodalom történetét, e két koholmánynak bizonyult, hírhedt kultúrtörténeti szappanbuborékre építve föl okoskodásának egész láncolatát. Háramlott volna ebből az utókorra valamelyes nyereség? Ha netán akadémiai tekintély írja vala meg: – bizonyára még ma is kétségtelen bizonyosságokként hirdetik az egyetem katedráin, a mi az efféle, nem éppen ritka esetekben, kész veszedelem. A középiskolai tanárságra, a nagy-elvétve föl-fölbukkanó önállóbb gondolkozóktól eltekintve, legfelsőbb fórumként súlyosodik az egyetem tekintélye. Olykor kárhozatosan. Budenzék is az egyetem katedráin keresztülgázolva indultak el hódító, romboló körútjokra az akadémiából és sikerült is megfertőzniök az egész nemzeti kultúrát a csak módjával használható finnugor teória ad absurdum vitelével. A tudományos babona e nagytekintélyű kürtölőinek sikerült elérniök, hogy epigonjaik a magyar ősvallást ma egyszerűen a Kalevalából írják ki. A teoriabódult légvár-építők sohasem voltak kul-

túrmunkások. A kultúrmunkás csak szilárd, mindennemű teherpróbákat kiállóit talajra épít. A magyar munkás pedig még csak anyagot kubikol ehhez a talapzathoz.

Szegények vagyunk, fukarul kell összekuporgatnunk minden morzsát jobb módba kívánt utódainknak. A francia académicien félrevetné az efféle morzsalékot, sőt félrevetette nem egy díszmagyaros magyar professzor is; pedig ma még egyedül csak így jó a magyar munka, a szomorú, a tragikomikus, becsületes magyar munka. Híresebb ősnymtatvány-unikumainkat is laponként szedegették össze és szedegetik még most is bibliográfusaink a kifeszegedett régi könyvtáblákból, s bizony koldusabbak volnánk ezzel is, ha átallották volna legjelesebb tudósaink ezt a könyvkötő-inasnak való munkát.

A TEÓRIA ALKOTÓK. – Minden teória rabszolgaság, melyben az együgyű megesettek az új világmagyarázat nagyhangú föltalalójának múltó dicsőségeért verejtékeznek a legmeddőbb munkában, mely a soha el nem maradó kiábrándulás után mindenkor rabszorgalázadással és a rabszorgatartó szurokbamártásával, csirketollban meghempergetésével és rúdon lovagoltatásával végződik. Teóriák alkotója – elevenen vagy holtan – még soha el nem kerülte ezt a sorsot. És megnyugtató, hogy ennek így kell lennie. Mert tévedni elméletek felállítása nélkül is téved minden ember, hiszen ember, de nem hazudik oly vakmerő szemtelenséggel és nem esküszik hamisan egy szemhunyorítás nélkül, mint mindazok, a kiknek rendszerük érdekében

lépten-nyomon kötelességük bebizonyítani, hogy a természet számár és a dolgok rendje fonák.

*

A mereven teoretikus elmék igen kellemetlen eltorzulásai a valóban gondolkozó embernek és úgy különböznek formára a szabad embertől, mint gallyon lógó gyümölcstől a pontosan kiesztergályozott szabályos gömb, a melynek a természethez csupán anyagánál fogva van köze.

A nagy természet megfigyelőinek szemében alig képzelhető el visszataszítóbb látvány, mint az efféle nagy gonddal simára csiszolt golyóbis. Nem is tűrik szó nélkül sohasem. Talán a mi Istenalkotta földgömbünk gömbtelenségére gondolnak, mikor pörbe szállanak a nagy diadallal lábuk elé gurított tekejáték-golyó esztergályosával.

TÖKÉLETESÉG. – Tökéletes dolgok csupán a képzelet világában lehetségesek. A valóságban, a reális világban csak a művészi képzelet, vagy a legmagasztosabb lelki elragadtatás láthatja meg a tökéletes szépet, jót, igazat. A Mindenható, ki abban a pillanatban döntött a mindenség sorsa fölött, a melyben a mozgást, a diszharmóniát indította meg: – még a napot sem alkotta folt nélkül valónak.

A TUDOMÁNYOK DIVATJA. – A nyughatatlan emberi szellem alapvető vonása, hogy kiábrándulva mindent kikezdjen, szétcibáljon és

lebecsüljön, a mit fejlődésének valamely előbbi szakában örök érvényűnek hirdetett, s új hevületében olyasmit vessen fölszínre, a mi az intellektuális világban addig csak észrevétlenül lappangott, vagy parlagon hevert. Minden érték megkopik idővel, fényét veszti, fakul, mállik, lefordul a polcra és átadja díszhelyét valami másnak, a mit esetleg dib-dáb portékának vallottunk előbb, de a mi átformálva, kicsiszolva, megnő a szemünkben, értékévé lesz, forog, majd roppant ázsióval vezet a szellemi világ piacán, hogy végül csúffá tett „örök érvényű” cégérfőíratával szintén a sutba kerüljön.

Az irodalom és művészet törvénytelennek született, veréssel, koplaltatással nevelt, dacossá serdült, büszkén verekedő, diadalmas, győzelmi mámorában elbizakodott, majd csatát csata után vesztő, halálos sebeket viselő, letepert, megcsúfolt s kikacagott irányai oly nyilvánvalók, hogy előre megjövendölhető sorsukkal egyetemben fölismerheti őket bárki. Megunt táplálék, – valami új ételt áhító éhség, – mohó étvágy, – torkig jóllakás, – csömör. Ez a világ szellemi lakomáinak örök rendje, hol a megcsömörlött öregek nem győzik nagyképű megbotránkozással feddeni az ingyenc ifjúságot, mely már az új fogások illatára csettintget. Szemünk láttára folyik ez így művészetben és irodalomban. Ma szembeszökőbben mint valaha. A mi után tegnap még áhítoztunk, az ma már csömörletes és a mitől tegnap még fintorogtunk, az ma már psycho-gastronomiai remek.

Az egyes tudományágaknak e divatos fölkapását és sutba vetését már kevesebben látják. A túlzott tisztelet elfogultságával hajlandók hinni,

hogy a „Tudományok Csarnokáiban, e békésnek, nyugalmasnak, szilárd alapokra építettnek látszó épületben alapföltétel a falaknak körölköre való harmonikus kiépítése. Asszimmetria, egyenetlenség, vagy éppen már meglévő falaknak meg-megbontogatása ellene mond a tudományok szellemét valami felsőbbségesen harmonikus formában felfogó értelmüknek. És elfogultságuk félrevezeti őket, mert a „Tudományok Csarnokát” is *ízlés és divat* építgeti, rombolgatja, toldozza-foldozza, tatarozza; az értelem csupán az anyagot tisztogatja meg és hordja hozzá. Mindenkor oda, a hová a korszellem – ez a nem mindenkor elsőrendű pallér – kívánja. Azért olyan diszharmonikus, feliben agyonrészletezett, feliben elnagyolt; s azért nem kerülhet tető alá sohasem. Egységes, egyszer s mindenkorra szóló tervét még nem tudta megalakítani emberi szellem. Csak építgette, ott, a hol éppen egy-egy korszaknak jól esett. Gondoljunk csak a lefolyt két-három emberöltőre.

*

A múlt század negyvenes-ötvenes éveiben a történelem volt a legtiszteltebb, legáltalánosabb és a legnagyobb eredményekkel művelt tudomány. Ma alig vetünk rá ügyet. Már ízlésünk ellen való. Egykori magas talapzatáról a természettudományok föllendülése szorította le. A természettudományoktól pedig csak az imént fordította el az általános érdeklődést a huszadik század új tudománya, a szociológia. Fél századdal ezelőtt még csak alig-alig jelentős fejezete volt egy másik tudománynak, ma már korlátlan úr és

öt szolgálja – látszatra legalább – áltudományok mindenike.

Ma újra fordulóban van a dolgok rendje, s mindenek érdeklődésének középpontjává a társadalmi tudományok fő-fő problémája: a nemi élet kérdése lett. Négy évtizeddel ezelőtt még nyoma sem volt e téren semmi nemű számbavehető munkásságnak, ma már óriási irodalma van, s egész légió orvos, pszichológus, történetbúvár, ethnográfus, anthropológus és művészet-történelem-kutató fejleszti önálló tudományyá. Veszedelemes tudomány ez nagyon, de mivel korunk a nemi kérdés teljes földerítését és megoldását tűzte ki legelsőbb rendű föladataul, el kell ismernünk még akkor is, ha tudjuk, mennyi kétélű fegyver kovácsolódik a sötét mélységekből kibányászott értékes fémből, mennyi mételyes irodalmi fércmű lát napvilágot a tudományosság örve alatt.

EROTIKUS KORSZAKOK. – Három mindenekfölött erotikus szellemű korszakot látok az emberiség történelmében, de határozottan a miénket tartom a legkevésbé ártatlannak. A Krisztus utáni első századbéli Róma csak a baromian erotikus, vagy groteszk, mulatságosan trágár írásokat, ábrázolatokat termelte. Afféle durva férfimulatságul, a melyhez nőnek, tisztességes nőnek semmi köze sem volt. A pompejii freskók, bronzok nem igen tettek kárt az érintetlenek erkölcsében. Egyéb céljuk sem volt, mint hogy úri tulajdonosuk elázott vendégeit még egy utolsó hahotára fakassza velük.

Veszedelemesebb volt a tizennyolcadik század erotikus láza, mely raffinait művészetté finomította ezt a renaissance-korbeli kamatokkal meggyarapodott ókori örökségét, s még egy Bouchert, még egy Fragonard-t, még egy Diderot-t, még egy Mirabeaut is igájába tudott hajtani. Nagyon finom, raffináltan elmés lévén, közvetlenül csak az arisztokrácia erkölcsét rontotta meg.

A mi századunk erotomániája azonban megrohanja az egész társadalmat és rászabadítja a silány magántudósok egész óceánját az olvasók tömegére, le egészen az – életében először és talán utoljára autodidakta – kisdíákig. *Mind ezt a nagy jelszó, a tudomány örve alatt*, mely föl jogosít a mételyhintésre, s megóva talán egyetlen büntől, megismerteti olvasóját százzal. Ne mondja senki, hogy az átlagos műveltségű embernek erre szüksége van. A kárhuzatos szenvedélyek rajza mindenkor veszedelem, hiszen kétségtelenül megállapított valóság, hogy az emberrel veleszületett abnormis nemi érzés rendkívül nagy ritkaság, s hogy mégis oly sok az aberráció, csupán a példa szuggesztív erejének köszönhető.

A SEXUALIS TUDOMÁNYOK. – A nemi élet nagy kérdéseinek tisztázása kétségtelenül fontos föladat, s oktalanság volna fölronni korunknak, hogy behatóan foglalkozik velük. A tisztázás módja azonban már megbírálnak, sőt bírálatra szorul.

A sexualis kérdés irodalmából, mely Krafft-Ebing óta hatalmas könyvtárrá gyarapo-

dott, legfeljebb pár araszos kis könyvespolcot rakhatnánk meg valóban tudományos becsű, korszak-alkotó, s magától értetődik, hogy igen kevéssé népszerű munkákkal.

Valamivel nagyobb helyet foglalnának el az ál-apostolok, ál-reformátorok és fiók ál-apostolok, kik jámborul mosolyogva, erkölcsjavító hitükben bizakodva, áldást osztó kézzel hintik el a konkoly magvát szanaszét a világon. Együgyű, jó emberek, pedagógiai rögeszmék örültjei, világtalan fölvilágosítók, a kik száz békés kunyhót rombolnak le, hogy egy sivár puritán templomot fölépíthessenek.

A többi mind, mind ravaszul számító üzleti érdek szülötte, tudós álarcot öltött pornográfia, semmi egyéb.

IWAN BLOCH KÖNYVE. – Iwan Bloch egyesíti magában a sexuális íróknak mind a három fajtáját: egy neme a tudósnak, reformátor és finom üzleti érzékkel megáldott pornográfus. Eugen Dühren álnevén, különösen a hírhedt marquis De Saderól írott könyve révén, még ismeretesebb Tudós voltát a szó igaz értelmében el nem ismerhetem, csupán az erudíciót, a rengeteg szakirodalom és a művelődéstörténelem vasszorgalmú böngészőjét becsülöm meg benne. Reformátornak igen lanyha és csöppet sem eredeti. Apostolkodik, de csak úgy ímmel-ámmal, kényelmesen, szabadon Forrel, meg az egész szabadszerelmi szövetkezet és antialkoholista misszió után. Hogy pornográfus, azt már könyvének hatvanezer példányban való kiadása is jelzi, s bőséges példáinak

a legkuriózusabb eltévelyedésig való aprólékos elemzése bizonyítja.

Olyan pornográfusról még nem tudok, a ki egyúttal kitűnő üzletember is ne lett volna. Ez a kettő együtt jár. De eltekintek e személyes tapasztalatomtól, s még külön is bizonyítani fogom, hogy Iwan Bloch, alias Eugen Dühren, egyike a legkitűnőbb üzletembereknek. Pompásan ért hozzá, hogyan lehet írásait az elkobzás ellen megvédeni, s hogyan kell közönségét a tiltott dugáru nyomára vezetnie. Van a könyvének egy fejezete, mely valóságos katalógusa az erotikumoknak. Nehogy azonban annak lássék, a mi valóban, az erkölcsi felháborodás hangján itéli el kiadóikat. Ilyenformán: – „Nem ítélnék el eléggé keményen, hogy újabban Marquis de Sade műveit németre fordítani nem áttallották. Ez már valóságos pornológia! Mert mindazok, a kik az orvos, pszichológus vagy művelődéstörténelem-kutató szempontjából foglalkoznak a pornografikus irodalommal, tudják, vagy legalább is tudniuk kellene az ily írók műveit eredetiben is olvasni. Azért, – s most felsorol egy sereg hírhedt nevet, – ezek és ezek ilyen meg ilyen műveinek, s még egy sereg pornografikus irat német fordításának kiadását csak rosszalhatom.” íme Iwan Bloch, mint moralista.

Az agyafűrt üzletember csak ez idézett szöveghez csillag alatt csatolt jegyzetekből tűnik ki: – „Kivétel az olasz eredetiben igen nehezen érthető Aretino, azért oly mesteri fordítását, mint a minő az Insel-féle kiadásban jelent meg, igazoltnak tartom.” Továbbá, ugyan-

csak csillag alatt: – „A jelenkori pornográfiában való tájékozódás végezt legelső sorban is ennek meg ennek a szerzőnek ezt és ezt a munkáját ajánlom, megjelent itt meg itt, ekkor és ekkor.” Ilyenek az ő csillag alatti jegyzetei, melyeknek különben tucatjaiban ajánlgatja már megjelent saját, Eugen Dühren álnév alatt kiadott munkáit. Hogy betetőzzem az ember jellemzését, megemlítem még, hogy előszavában e művét *nem a tudományos világnak, hanem a nagyközönségnek* ajánlja. „Mind azoknak a komoly férfiaknak és nőknek, a kik a nemi kérdések iránt tájékozódni akarnak.”

A könyv célja az, hogy a sexuális tudományok egyetemes enciklopédiája legyen. Nagyszerű cél, melyet készséggel elismernék, ha akár a könyv megírásának módjában, akár kiadásának mikéntjében igazolva látnám, hogy csupán a tudományos világ számára készült. Az ember összes nemi eltévelyedéseinek, a sexuális örület valamennyi fajtájának tudományos, kimerítő tárgyalása egy hatalmas enciklopédiában, napjaink egyik legörvendetesebb eseménye volna. A tudományos világra nézve természetesen. Mert efféle könyv sohasem a nagyközönség kezébe való. Bizonyos, hogy ha ez az előttem fekvő munka csakugyan tudományos, akkor az a komoly testület, a melyet a szerző megajándékoz vele, semmi esetre sem engedi meg, hogy bárki hozzáférhessen; még akkor sem, ha maga a szerző követelné, a mi e kényes témák igazi tudósánál elképzelhetetlen, hiszen egytől-egyig tudja, vallja mind, *épen e téren* a könnyen szuggerálhatóság veszedelmét.

Valóban tudományos munkát egyszerű dolog nehezen hozzáférhetővé tenni. Annyi mód van rá, hogy csak válogatni kell bennük. Megírhatók a maguk egészében, vagy legalább legkényesebb részleteikben latinul, a tudósok nyelvén korlátozható a példányszám; csupán igazoltan tudományos célra adhatók el, stb. stb. Volt már ilyesmire példa bőven, ha nem is az Iwan Bloch áltudós-iskolájából kikerült „Gesellschaft oesterreichische Bibliophilen” szolgáltatta, melynek állítólag korlátolt számban kiadott, s csupán kutatóknak eladható kiadványait – méregdrága pénzen – boldog-boldogtalan megveheti.

Iwan Bloch hetedfélszáz oldalas művének megírását az erotomania, a kuriózus dolgok után való böngésző kedv sugallotta és java-részen bibliophil olló végezte. Vannak a könyvnek föltétlenül becses, kétségbevonhatatlanul tudományos értékű részei, ezeket azonban már készen vette át a szerző, s csupán idézi. Mindenkiről tud, s minden írásból szemelget, a mely csak valamennyire megközelíti a komoly számbavehetőséget. A több száz név között akad természetesen néhány valóban nagy is, s tulajdonképpen az ezekből vett idézetek adják meg művének itt-ott a mély tudományosság látszatát. Ploss-Bartels nagyszerű néprajz-embertani munkája a nőről, az ethnografiai és anthropológiai kérdéseket finom lélektani elemzéssel boncolgató Westermarck korszakalkotó műve a házasságról és a sexuális psychologia legélesebb szemű kutatójának, Havelock Ellisnek néhány merész, de igen mélyen járó tanulmánya azok, a melyekből csakugyan érdemes

volt merítenie annak, a ki a magáéból oly keveset tudott e könyvbe szorítani.

Jellemző bibliophil voltára, hogy mindenekfölött azzal dicsekszik, hogy ő hozza most először nyilvánosságra Schopenhauernek egy eddigelé még csak kéziratban őrzött para-«lipomena-fejezet szerű jegyzetét a tetragamiáról, és hogy rábukkant a Weininger-féle teória ősére egy XVIII. századbeli harmadrendű német író regényében. Erre büszke, s ez is az ő legnagyobb dicsősége. Ez az egyetlen mód, hogy valami „eredeti” mégis legyen a könyvében. Mindenhez ért, de legfeljebb csak mint magyarázó, mint tovább részletező. Anthropológus, személyes tapasztalatok nélkül. Kultúrhistorikus, lélektani élesenlátás nélkül. Csupán mint orvos jöhet mégis valamelyest számba, bár éppen orvos volta az oka szűk látókörének, melylyel az egész sexuális kérdés fő-főproblémáját a nemi betegségek kiirtásában látja.

*

A mi bennünket, magyarokat illet, csak egy darab német átok szakadt ránk e könyvvel. Német átok alatt azt a bőszítő álszemérmét, azt a kézzel-lábbal, kaputtal és katedrával tiltakozó, minden félrebillent fügefalevelén hangosan botránkozó sóvár erotomániát, azt a pápaszemes, tudós pornográfiát értem, a mely elvitathatatlan szépséghibája a német jeljermnek. Bizonyosságom volt erre egyszer egy vaskos bibliográfia, mely ezerszámra tartalmazta a Németország négy legnagyobb közkönyvtárában található erotikumokat. Alig volt közöttük eredeti német termék, ellenben minden hírhedt francia

erotikumnak annyi fordított kiadása, a mennyit eredetije soha meg nem ért. Iwan Bloch azt állítja, hogy a pornográf irodalomban Franciaország, Itália és Angolország vezet. A mi a termelést illeti, készséggel elismerem, de bibliográfiai bizonyosságaim vannak arra, hogy a fogyasztók legnagyobb tömegét a nyílt termelésre gyáva németiség szolgáltatja. Ha kiválik egy-egy ilyen mániákus a névtelen fordítók homályos zugából: – a katedra mögé surran. Az megvédi őt a botránnyozóktól, s megvédi nyájias olvasóit is, a kik hatvanezer-számra fogyasztják vaskos könyveit.

Korunk nemi életére minden esetre jellemző lesz, hogy hány példányt fognak ebből a könyvből minálunk fogyasztani. Bár statisztikát vezetnének róla. A jövő kultúrhistorikusának szüksége lesz rá. Hadd jegyezzen majd számokat is a mellé a csodálatos furcsaság mellé, hogy volt idő, mikor kivertek ebből az országból egy Szanin nevű éretlen orosz tacsót, hogy meghozatván az áldozat, az igazi pornográfiának egy hasonlíthatatlanul veszedelmesebb professzora terpeszkedhesek itt a biztonságos katedrában.

A NŐK JOGA. – Jogot a nőknek? Hejlyes! Lelkem mélyéből kívánom, hogy a nők, bárminő társadalmi fölfordulás árán is visszaszerezzék ősi, természetes, kétségbevonhatatlanul szent jogukat valamennyien. Nem bánom, egyesüljenek, tömörüljenek, buzdítsanak, lázítsanak, tülekedjenek, hadakozzanak és forgassák föl az egész világrendet minden őket megalázó

intézményeivel egyetemben, – de ez legyen a nagyszerű amazon-hadsereg zászlajára írva: – „Jogot nekünk, – mindnyájan anyák akarunk lenni!”

*

A társadalmi rend legnagyobb igaztalansága a nőekkel szemben, hogy nem ad mindeniknek jogot és módot az anyaságra. – Különös, hogy ezt veszik legkevésbé zokon a nagy feminista apostolok!

A FÉRFI BÜSZKESÉGE. – Házáséletben a nőnek elsőrendű érdeke, hogy az ura büszkeségén ne essék sérelem. Kivétel csupán a mesalliance-férj, a tenyész-lakáj.

AZ „OKOS” EMBER. – Az okos ember csak arra jó, hogy a lángelmék alkotásaiból kicsépelje a magot. Ezt a mindenkor nagy fontossággal végrehajtott cselekményt csak hajszál választja el a szalmacsépeléstől, ugyanúgy, mint az okosságot az okoskodástól. A zseniális ember lángeszével, a szellemes föl-fölvillanó ötleteivel, az erős vasakaratóval, a le nem nyűgözhető szabad lélek előítélet-tiprásaival viszi előbbre a világot. Az „okos” ember – áll. És minden törekvése megállásra, vagy legalább is tempós ballagásra bírni az embereket. De ha netalán mégis aktív szerepre vállalkoznék, – a mire az okosok csak bolond óráikban kaphatók, – úgy elmagyarázná az erre nem kíváncsiaknak, meg az ilyesmit észszel föl sem érőknek, hogy mit ér *hasznossági szempontból* az a

lázás mohóság, a melylyel valamely még kedvezően el nem könyvelt lángelme álmainak megvalósítását sürgette.

*

A tucatember sohasem érti meg a nagy elméket, de készséggel ballag utánuk mindenkor, mikor tucat-társaival már összenézett és megértette szemhunyorgatásaikból, hogy hajlandók vele együtt megindulni, – ha egyszerre lépnek ki valamennyien. A lángelmék mindenkor, még gyűlölködve is megértik egymást, de sohasem követnek senkit, sőt még azt sem tűrik meg szívesen, hogy követtessenek. Az „okos” embert nem szédíti meg a lángelme, s nem csúfolódik sem a korlátolt, sem a rendkívüli elmék fölött. Türelemmel várakozik, míg fölüti valahol fejét a siker, s bárhonnán eredt légyen is, mint titkon vártat s régen megjövendöltet üdvözli:

LELKI SZINVAKOK. – Lelki értelemben is vannak színvakok. Ezek a legszánandóbb emberek a világon. A „szürke lét”, a „siralom-völgye”, a „sötétség birodalma”, a „sárteke”, a „nihil” és minden egyéb hasonló jelző az ő alkotásuk. Olyan a lelkük, mint az ósdi rajzmesterek fekete tűkre, mely a legpompásabb színű tájnak is csupán holt plasztikai képét mutatja: – fölöslegesnek tartván céljaihoz a szint, mely zavaróan hat az árnyalat-fokozatok meghatározásában. A színvak csupán az árnyékok elhelyeződésében gyönyörködik, s ha megragadta valami és meg is akarja örökíteni: szén-

hez nyúl, nem ecset után. Tökéletesen árnyalt szénrajza hű mása lehet annak a képnek, a melyet a fekete tükör mutat, – de nem magának a valóságnak, mely a dolgok merev plasztikáján ugyanúgy lágyít színeivel, mint a hogy a paradicsommadár vézna testecskéjének is káprázatosan csillogó tollköntössel enyhít fogyaté-kosságain.

Nehéz e színvakokkal vitatkozni, mert fekete tükrük sohasem hazudik. Csak nem tud, mert nem is tudhat valamiről, a mi – van.

VALAKI. – Gondolkozom, tehát vagyok. Van akaratom, tehát valaki vagyok.

BÖLCS KÖVETKEZETLENSÉG. – A törvényeket sok esetben éppen a szántszándékos következetlenség teszi bölcsekké. A mózesi törvényekben például – Leviticus XL 35., 36. – írva vagyon: „És minden, valamire esik amaz állatoknak holttestek, tisztátalan lészen, akár kementze, akár vasfazék legyen: eltöretessék ... Mindazonáltal a kút és minden víztartó helyek tiszták maradnak.”

Kiáltó következetlenség összetöretni a lemosható agyagserepet és lecsiszolható vasat pusztán azért, mert állati hulla érintette meg, holott tiszta marad a forrás és a kút, melybe, – minden esetre gonoszabb következéssel, – dögtest hullott. De tiszteletreméltó bölcseségre vall, hogy a nagy törvényhozó még ily nyilvánvaló megrontásakor is tisztának vallja ama vízben oly szegény vidéken mindennél drágább

kutat. Nem csak a nép, hanem az egész tisztátalanságról szóló törvény érdekében is, mely bizonyára semmi részében sem tartatott volna meg, ha a kevés forrásból néhányat betömnek miatta és ily módon a törvény nagyobb nyűgnek bizonyul, mint a minőt megadással viselhet a *nép*.

A mózesi törvénynek ez a vasfazeka és forrásvíze, más-más alakban végigkísért azután minden idők fonákul bölcs ítéletén. Legszebb példa rá talán III. Pál pápa emberséges és bölcs következetlensége, a ki mintha ezt mondotta volna valamikor: – „és minden a ki gyilkol, akár nemes, akár nemtelen, (akár kementze, akár vasfazék,) – kereketöretessék, feje vétessek . . . Mindazonáltal, ha Benvenuto Cellini gyilkol, (a bő vizű forrás vízben szegény vidéken), ne essék bántódása.”

ÉRTÉKEK HULLÁMZÁSA. – A szellemóriások örök életének az a titka, hogy értékük megállapítása szüntelenül folyik, a nélkül, hogy valaha is végérvényes ítéletté formálódhatnék. Minden korszak más szempontból ítél, mindenik a maga ízlésének csiráit, a maga jelszavainak elősejtelmét keresi és találja meg a nagy időkre szóló művészi alkotásban s mindenik a saját értékeihez méri becsét. Innen magyarázható a nagy emberek e legnagyobbjainak szüntelen érték hullámozása: fölmagasztalása, háttérbe szorítása, majd ismételt dicső előretörése. Homeros nem egyszer merült már föl az idő hullámaiból, mint a költők fejedelme, hogy más korszakok később ne csak e koronát vitassák el tőle, de

kétségbevonják még azt is, hogy műve egységes művészi alkotás. Shakespearenek is kijárt az „utolérhetetlen”, az „isten” jelző, hogy királyi székéből egyszer-egyszer afféle durva angol-rennaissance nyárspolgárrá detronizálják, a kit például Voltairerrel még csak szembeállítani sem érdemes. Dante sem kerülhette el ezt a sorsot. Az altissimo poéta neve még politikai pártok cégére is volt nem egyszer, s mint ilyent akárhányszor sárba is taposták, míg egy új, méltóbb értékelés ismét odáig nem emelte, hogy ma már – többek között – az Istituto Leoniano is külön tanszékről hirdeti a Divina Commedia egyedülvaló nagyszerűségét.

A valóban klasszikus nagység sohasem sínyli meg nevének e nem az ő valóságos becsétől, hanem a különböző szellemi irányoktól függő folytonos értékhullámzását. Nem árt neki a kicsínylés, sőt még a túlzott magasztalás sem. Mert semmiféle korszak ítélete sem merítheti ki teljesen azt a szellemi értéket, melynek nagysága éppen abban van, hogy *több*, mint a megnyit bármily irányú kultúra fölmarkolni tud. Ha kicsinyli valamelyik nemzedék, a következő helyrehozza a mulasztást, s még ha az ellenkező végletbe csap is át és túlzott bálványozással hódol is meg előtte: a korszakok leikének örök törvénye értelmében bizonyára vak marad néhány olyan vonásával szemben, a melyet csak ismét más kultúrnemzedék láthat meg és értékelhet, – természetesen szintén erős szubjektivitással s a maga szájaíze szerint.

Kiszámíthatatlanul sok tanulságot rejt egy-egy ilyen minden időkre szóló lángész értékelésének története; azé, a kit bármiként is, de

minden szellemi iránynak értékelnie kellett, a kiról minden gondolkozó ember gondolkozott, a ki minden felsőbbrendű lélekben megrezen-tett valamit.

*

Minden korszak lenézi a közvetlenül előtte valónak tipikus képviselőit, ha még oiy kima-gaslóak voltak is a maguk idejében. A dolog természetéből önként következik ez, hiszen minden korszakforduló a felfogás, az izlés és az értékelés megváltozását jelenti. A szellemóriások azonban, a Homerosok, Shakespearek, Danték *sohasem pusztán tipikus képviselői* annak a kor-iak, a melyben éltek. Mindig többet fejeznek ki az örök emberiből, semmint túl ne nőnének a maguk korának látóhatárán. Azért nem is jelenthettek sohasem annyit életükben, mint akkor, a mikor – nyugtalanul kutatva mindig más és más fajta szellemi rokonságot: – már több szellemi forduló szemelgette ki belőlük a maga értékeit, s növelte meg velük a már többszörösen megrostál tat.

HAMLET ŐSEI. – Hogy serdülő, vagy férfikorát éli-e ma az emberiség, bajos volna eldönteni. Arra azonban van bizonyosság, hogy a megvénhedés távol van még tőle. John Pudding, Jean le Potage, Jan Picklhering, Hans Wurst, Giovanni Macaroni és Paprika Jancsi élnek még. Akkor kezd majd vénülni az emberiség, a mikor Hamletnek e nagynevű őseit temeti.

De ha eltemeti valaha, úgy meg fogja si-ratni, hogy második gyermekkorában újra fel-támasztja.

És így esik meg majd Hamlettel az a legnagyobb csoda, hogy túléljük az ősei.

*

Az utolsó játékbábu cserepeit a kamasszá serdült utolsó gyermek fogja kisépni a világból.

IFJÚSÁGI IRODALOM. – E látszólag oly csekély jelentőségű fogalomnál alig ismerek nagyobbát egy nemzet életében. Mivelhogy nem csupán erkölcsi cél az, a mit szolgál, hanem nemzeti is, sőt mindenekfölött nemzeti, mert hiszen a dolog erkölcsi tendenciája ebben a mindenekfölött nagy célban mindenkor benne kell, hogy foglaltassék. Nemzeti célt nem szolgálhatunk a nélkül, hogy vele egyetemben amazt is ne igyekeznénk diadalra vinni.

Az ifjúsági irodalom fogyatékosága, vagy dús volta mindenkor a legjobb mértékegység valamely nemzet műveltségi fokának és nagyságának meghatározására. Éppen fordított arányban a ponyvairodalommal, mely az elkerülhetetlen, de a nemzet erejének és műveltségének emelkedésével fokozatosan szűkebb tere szorult s egyre szemérmesebben takargatott szemétdomb szerepét viszi egy-egy korszak íróinak félig-meddig közös háztartásában. Ebben a nagy gazdaságban többé-kevésbé megterem minden, a mire csak áhítozik az éhező emberiség. A mindennapi kenyérre való búzát-rozsot vetik, aratják, őrlik és kenyérré dagasztják az élet örökké egyforma és mégis mindenkor változatos eseményei, melyet azután, kellő szeletekre adagolva a hírszolgálat derék legényei szórnak a

tömeg közé a nagy kenyérszító boltban. A ki-
nek egyéb, ízesebb táplálékra csiklandik az ínye,
a tudományok fás kalarábéjától a csípős röp-
iratok paprikájáig, a gyakorlati ismeretek bur-
gonyájától a pillanatnyi mámort szerző béthelig
megtalál ebben a kertben mindent. Még virágot
is az, a ki a költészet barátjává szegődött. A
gyümölcsös kert pedig a gyermekeké. Ide csak
a gondos kertésznek van belépése és talán az
a legderebb ember az egész gazdaságban, a
ki itt olt és nyeseget, – s résen áll, hogy sze-
métre kerüljön a fergese és az iskolás gyerme-
kek kosarába csak a hamvas, üde termés jus-
son. Csupa nemes, zamatos gyümölcs és pedig
mennél nagyobb tömegben olyan fáról, a mely
ebben a földben csírázott és nem idegen ország
idekunyorált oltoványa.

Mily végtelen közel van valamennyiünk-
höz annak a bizonyossága, hogy mily nagy az ifjú-
sági irodalom fontossága! Hiszen csak a ma-
gunk gyermekkori olvasmányaira kell vissza-
gondolnunk, hogy fölérjük észszel azt a renge-
teg hatást, melyet zsenge lelkünk első szellemi
tápláléka keltett. Nincs ember, a ki higgadt
elmével meg ne tudná ítélni, melyek voltak
gyermekkorának üdvös és melyek kárhozatos
olvasmányai. Azok az ösztönszerűen is csak
nagy-titkon, talán a szérűskertben vagy a szé-
napadláson olvasgatni mert rémregények, me-
lyeknek valami felnőtt megrontónk volt követ-
kezetes szállítója, olvasva ugyan már nem, de
visszagondolva rá még most is végigborzongat-
nak s egyszerre kietlen érzés fog el a sötét
szobában. És az édes, a legjobb, de azóta már
az idő ezüstporával teleszórt fejű anyának még

most sem merünk jóságos, szelíd kék szemébe tekinteni, valahányszor eszünkbe jut, milyen rútul szedtük rá azzal a tiltott olvasmánnyal, mikor a hónunk alá csapva, odakiáltottuk neki: „tanulni megyek a kertbe!”

Nagy dolog és végtelenül nehéz dolog az ifjúságnak való olvasmányok megválogatása. Káros a túlzott romantikusság, káros a túlságos józanság és káros még a túlságba vitt erkölcsi tendencia is. Minden olyan könyvnek, a melytől maradandóbb hatást várunk a fogékony gyermeki lélekben, első sorban és mindenekelőtt az ő értelméhez mérten kell érdekesnek lennie. Mert falra hányt borsó a világ legremekebb gondolataival megírt színarany erkölcsű könyv is, mely nem érdekes és nem lebilincselő. Csak a szájalmasan koravén kis könyvmolyok olvasásuk el, s még nekik is csak hézagosan marad meg valami az emlékezetükben. Az elevenebbje egyszerűen tisztában van vele, hogy a mézes kanálból csukamájolajjal kínálgatják. Az értelem szunnyad még, mikor a képzelet már erős munkára képes a zsenge agyvelőben. Világos, hogy ennek a már munkabíró képességnek kell több anyagot nyújtanunk az emésztésre. Sokat nem, de minden esetre eleget arra, hogy sohase lapozzon az a kis olvasó a következő, talán érdekesebbnek ígérkező fejezetig. Az érdekes történet mellé bilincselte gyermekkel aztán könnyen elbánik a jó moralista. A kis olvasó úgy megaggódik, úgy megbúsul a történet fehérlelkű hősének szomorú küzdelmein, hogy az akadályokat gördítő feketét s velük együtt magát a gonoszt is meg kell gyűlölnie. A rossznak gyűlölete a jónak szeretete; a jónak szeretete pedig maga a jóság.

Mi még a kezdet kezdetén vagyunk, de – áldassék a nevük, – van egynehány babékoszorúban baccalaureus ifjúsági írónk. És mennél erősebb, mennél boldogabb lesz ez a nemzet, mennél kevésbé fogják elkészeríteni áldatlan küzdelmei: annál jobban megszorodik e legnemesebb mesemondó munkások fajtája. Mert csak az a jó ember tud a gyermek nyelvén írni, a kinek nincsen mérges fulánk a szívében s oly tisztán és édesen ömölhetik szívéből a mese, mint lépkéretéből a csorgatott méz.

A világnak legboldogabb népe az angol. Azért termett De Foe az ő földjén. Meg Dickens és még számtalan. S Olaszország is a nagy fölszabadulás gyönyörében termetté Edmondo de Amicis „Szív”-ét, ezt a világgraszoló remek gyermekkönyvet.

SZÁRNYSZEGETT GONDOLATOK. – Az északvidéki madárszigetek roppant sziklafalaiban millió meg millió tengeri madár fészkel. A fiókák megtollasodásakor van a nagy röpüléspróba, az aggódó anyák és apák félve biztatgatására. A sziklafal alatt kiszögellő tömbjein ezer meg ezer apró fehér csontváz hirdeti, hogy ez a röpüléspróba nem minden egyes esetben sikerült. Onnan a magasból egyszerre kell szárnyrakelni. Ha a fióka az első szárnypróbára nem tud repülni, több próbára nem nyílik alkalma sohasem.

Ha az első röpüléspróbán szárnyszegetten aláhullott gondolatoknak is volna csontvázuk: – mennyi porló fehérséget láthatna mindenkünk a lelke fenekén!

KLIKK-TAKTIKA. – Mikor valamely magyar irodalmi klikk egy vele hadilábon álló tábor emberéről kénytelen véleményt mondani, az mindenkor a klikk nevében történik, a mely a legélesebb eszű tollforgatóját bízza meg vele, mert tudja, hogy polémia lesz belőle, s ahhoz teljes fegyverzetű agyvelő kell.

Mikor azonban ugyanaz az irodalmi tábor egy magányos ellenfélről mond ítéletet, a kinek mindenáron ártani akar, akkor a saját salakjában válogatva a legostobább segédmunkását bízza meg a mocskolással, a mit nevesebb tagjai, saját jóhíruknek és irodalmi tisztességüknek megkockáztatása nélkül nem tehetnének meg. A klikk így fedve van. Nem történt semmi alávalóság, csak egy sógor-kompajtas-volonteur követett el holmi kis baklövést. Abból pedig nem szokott háborúság fejlődni. A vezető elméket így nem éri semmi veszedelem, a kritikára jól megválasztott fickót pedig csak a közönség alja veszi komolyan.

Ez a kis teória még eddig mindig bevált. A napokban is arra volt jó, hogy megtudjam általa, kit tart a legneuerundschauabbul európeér új-magyar irodalmi klikk a saját „nagy megérző és nagy meglátó” emberei közül a legostobábbnak.

A BÁLVÁNY. – Szeretem azokat az embereket, a kik fátyollal borítják le a bálványuk arcát, mikor rúttá torzult a szemükben és nem azt művelik vele, a mit a falak tövével szokás – Ázsiában.

ORSZÁGOK SZÍVE. – A franciák szíve Parisban ver, a magyarságé azonban nem Budapesten, hanem valahol a Duna-Tisza közén dobog apró falvakban, mezővároskákban, tanyákon, Isten tudja, merne... Ez a mi legnagyobb bajunk!

A tipikus francia és a tipikus párisi egy és ugyanaz az ember. A tipikus magyar és a tipikus budapesti még csak nem is rokonok.

PARÓDIÁK HARCA. – Vannak, a kik egyre azon sopánkodnak, hogy a magyar lírában mily töméntelen sok bolondgomba terem mostanában. És bizonyára vajmi kevesen akadnak még irodalmi férfaink közül is, a kik mélyebben tekintvén a fejlődés rejtelseibe, belátnák, hogy e bolondgombákra már égető szükség volt s szórványosan, vagy telepszámra, üdörös, nagyszerű munkát végeznek egy egész korhadásnak indult erdőrészen. Akaratlan paródiáját csinálván a már végkép ellaposodott, s csak tehetetlenségből továbbmímelt népies költészetnek, kiirtják végrevalahára Arany és Petőfi epigonjainak tized- és huszadrendű epigonjait, azokat, a kik még most is a múlt század derekának visszhangját visszhangozzák, s telivér fővárosi érzelmekkel – hazug népdal-paródiákat zengedeznek. Hóhéri munkát végeznek, ha tehetségesek. És még hóhéribbat, ha tehetéstelenek. Szükség van erre az irtó háborúra, hogy szóhoz juthassanak végre az igazi költők, a kiket eddig a haldokló régi irány végső hörgései,

s az újszülöttnek éktelen visítozásai hallgattattak el, a kik magyarok és mégis európaiak tudnak lenni, a kik többé nem kostökre, borjúszájú ingre, de nem is a Café Clunyre esküsznek. Vannak, – fölöttébb gyéren – sőt voltak is már ilyenek, ilyen igaziak. Hogy csak a legnagyobbakat említsem: Vajda János és Komjáthy Jenő. Ezek azonban nem tudták, de nem is tudhatták volna kiirtani e frakkban makrapipázó gatyás petőfistákat, kisleudystákat, sőt akademikusokat, mert a paródiát mindenkor csak az ellenlábás paródia írhatja ki; becsületes, őszinte művészet sohasem. Most folyik a nagy mézszárlás. Két homlokegyenest ellenkező parodisztikus irány püföli, tángálja, bicskázza és browningozza egymást. Bevert petőfista fejek, lenyisszentett kisleudysta fülek, véres-skalpos akademikus vaskalapok borítják a csatateret, hirdetve, hogy kiké a győzelem. Érdekes megfigyelni ellentéteiket. Hortobágy, – Paris. Lapos józanság, – nyakatekert szántsándékos örület. Formán nyargalás, – teljes anarchia. Nemzetiszínüire tetovált akademikus homlokok, – minden magyarost leköpködő, megcsúfoló, dühös, tajtékozó szájak. Álszemérem, – perverzitás. Pödrött bajszok, – borotvált arcok. Fittogtatott ázsiáskodás, – túllicitált européerség. „Keletre magyar!”, – „Nyugatra magyar!”, stb. stb. A közönség sohasem meri bevallani, hogy nem tetszik neki olyasvalami, a mi a szájásoknak tetszik. De mivel a legkomolyabb és legakaratlanabb paródiáról is kisül előbbutóbb, hogy csak paródia, vagyis nem művészet: az első bátor kacagásra harsogó tömegkacagás söpri majd el az egész ízléstelenséget.

És eltűnik majd a bolongomba-telep is, meg a sok korhadó fatönk is, hogy a sarjadó új erdőnek, s néhány ép, egészséges – most alig észrevett – faóriásnak adja át helyét.

Sajnálom ezeket a kisebb-nagyobb képességű hadakozókat. Kevés fog alkotásaikból megmaradni. Tulajdonképpen mártírok. Olyanok, mint a hadviselésben egy-egy, szándékos pedagógiával elbizakodottnak nevelt, cifra ruhás, pengő sarkantyús, hujhujos lovascsapat, a melyet a gyalogságnak egyetlen mozdulatáért az utolsó emberig föláldoznak. Sors generális kemény katona, nem fogja kímélni e kis poéta-sülvölvények Bolongombás Légiját sem.

PLAGIZÁTOR ÉS LELEPLEZŐ. – A leleplező hajszáknak szinte minden esetben a dicsőség feleútján rekedt kiskaliberű ember veszi üldözőbe valamelyik ugyancsak kiskaliberű pályatársát, a ki nálánál könnyebben érvényesült és többre merészelt vinni. Az igazi nagyok dicsősége nem bosszantja, a magához hasonló kisebb tehetségnek aránytalanul gyors fölvergődését azonban sanda szemmel nézi és nem tudja megbocsátani. A körülmények szerencsésebb összetalálkozására, az élni tudásra és legfőbbképpen a saját maga élnetlenségére még csak nem is gondol. Annyit tud csupán, hogy vág olyan rendet, mint az a másik és mégis amaz jutott több elismeréshez. Fölláztatja, hogy az a másik valami előtte ismeretlen úton-módon a maga javára billentette az erkölcsi világrend mérlegét, s csak természetes, ha megbélyegző okok után kutat, hamis portékára, csali súlyokra

gondol és a leleplezés vágya noszogatja. A ki keres, talál. És ha az ilyen megkeseredett szívű „kutyába se vett” ember csak egyetlen halvány nyomra is bukkan: – kikiabálja rögtön mindazt, a mi meggyült benne és a mit az apró kudarcokban elernyedtt nagyravágyás sűrített epévé a lelke fenekén. Vadórnek öltözik és békés műhelyét odahagyva hónapokig szimatolja a lesipuskás nagyurat, hogy orzáson csípje. Kitartó, tetten éri és a hogy felbukott az első vad: – összecsedíti a falut, a várost, az egész világot: fogjátok meg, löjjétek agyon, zsuppoljátok el, tegyetek vele bármit, csak azt az én puskám mását csavarjátok ki a kezéből és azt a lövészérmét tépjétek le róla.

A kis lelkek nagy elszomorodásának büne ez; *a nem különb másik érvényesülésének sajtató fájdalma*; az igazságszolgáltató nemezis mohó sürgetése; mindenáron valamelyes elégtétel kikényszerítése az igazságtalannak vélt homályért, mellőztetésért.

*

Minden efféle háborúság a közügy nevében indul meg; magától értetődik, hogy következetesen a közügy rovására. Maguknak a hajsza hőseinek letünthe olyan sablonosán szomorú, hogy szinte megmosolyogtat. Az egész világot föllármázó leleplező véres fejjel húzódik vissza a vackába, gunnyasztani egy újabb keserűséggel a szívében, hogy mégis csak a falnak ment neki, pedig igaza volt. A leleplezett pedig nagyokat sóhajtva törölgeti le arcáról a záptojások levét és bágyadt mosolylyal sütkérezik a meghurcoltak mártírlóriájában.

SZABADSÁG. – A szabad ember sem nem rabszolga, sem nem rabszolgartató.

JOGCÍM. – A ki nem lát tovább az orránál, mindig öntudatos göggel nézi le a saszemű kutatót, mivelhogy az sohasem lát oly tisztán az orráig, mint ő.

A SZÉP. – Vannak emberek, a kik görgöttüzet gyújtanak kinn a szabad természetben, hogy szebbnek lássák a fát, a ligetet, az erdőt.

A MAGYAR KÖNYVESPOLC HÉZAGAI.
– Úgy vélem, minden magyar kultúrember készséggel lemondana a Széchenyi sóvárogta Üdvöldének fehér márványköveiről, ha e legnemesebb sziklatömbök árán betölthetne a magyar könyvespolc hézagait. A pantheon a nagy egészszé kerekedett kultúrák betetőző koronája, melynek bármilyen arányokban, de valami teljest kell jelentenie, nehogy rikító cégérré, pusztá hivalkodássá válják. A teljességet a legszűkebbre szabott könyvespolc jelzi, tömött, hézag nélkül való sorával. Lényeges csupán a sornak megszakítatlansága; az egyes dokumentumok között való aránybeli különbség egészen magától értetődő, hiszen minden nemzeti kultúrának megvannak a maga erős és gyöngye oldalai, s egyenesen ellenkeznék a nemzetek különálló egyéni mivoltával, ha külön-külön is olyan harmonikusán nivellált kultúrát igyekeznének teremteni, mint a minővé az egyetemes emberi kultúra a nagy rostáló. folyamatok után vált és válik. A

hézagok azonban, a dicső fóliánsok és libellusok közé ékelődött nullák már valami gyökeres hibát jelentenek. Ha a legrosszabbat nem is, de nemtörődömséget bizonyára.

A mi kultúra-jelző könyvespolcunk nem szakadatlan sor. Hogy egyszeriben nyilvánvalóvá tegyem, mennyire nem az, kezdem mindjárt azzal, hogy a nemzeti kultúrának ez értékjelző mérlegén üres rovat – magának a nemzetnek egész eddigi kulturális képe. Egy nemzet, mely még csak nem is törekedett számot vetni művelődésének útjaival, múltjának e legmélyebb tanulságokat rejtő történetével; szellemi harcaival; elbénulásainak és föl-föllendüléseinek okai-
val; a Kelet és a Nyugat két roppant mágnese között sokszor oly szélsőségesen nekibuzdult kilengéseivel; egy maroknyi nép kicsiny eredményű, de nagyszerű erőfeszítésekkel megszentelt ezer esztendő szabadságharcával az idegen nyugat és idegen kelet, az idegen hurokvetők és idegen leigázottak között! Minderről egyetlen számottevő, mélyebben járó sort sem foglal magában a magyar könyvespolc s ezt a hézagot, mely szakadéknak, útvésztest jelentő örvénynek is beillenék: nem töltheti be sem a Tentamen „Appendix”-e, sem Petőfi, sem Madách. Ott ásít és tátog ránk ezeréves nembánomság szimbólumaként, áthidalatlanul.

Ez a legtátongóbb hézag a magyar könyvespolcon, a mi legnagyobb gyöngeségünk . . . a mi egész gyarló és hősi mivoltunknak, egyedülvaló sajátosságunknak: a nekünkvalót möhön beolvasztó, a ránk tukmált csömörletest fin-

torogva visszautasító magyar természetnek nem ismerése, mely fejlődésében természetes úton közeledik Európa nagy kultúrnépeihez, de éppen oly kevésbé lehet egygyé velük valaha, mint a hogy legszomorúbb századaiban sem ajánlkozott hozzájuk eredetiségét földadó hűbéresül.

NEMZETI KULTÚRÁK. – Minden nemzet egy-egy külön kis világ. Afféle rokontalan nemzet, mint a miénk, a legkerekebben az. Egyikük sem tükörképe az egész emberiségnek, mint a hogy még valamely emberfajta sem tükörképe az egész emberi nemnek; de mint a hogy a kaukázusitól a malajiig minden típus tekintetbevételével kialakulhat bennünk a homo sapiensnek idealizálatlan ideálja, úgy alakú ki az egyetemes emberi kultúra képe is a külön egységszámba menő nemzeti kultúrák valamennyiéből. Nem képzelhető el olyan világvezető kultúránép, mely talmi értéket egyszersmindenkorra a világra tukmálhatna. Bármit kínál: elfogadnia vagy visszautasítania szabadságában áll a földkerekség minden zugának. A valódi érték pedig, bármily kerülő úton, közkinccsé lesz mindeütt. Kitelhetik azonban efféle ajándék háttérbe szorult apró nemzetektől is, melyet azután ál-büszkeségből, a maga rovására elodázhat, de egyszersmindenkorra vissza nem utasíthat semmiféle hegemon elem. A kultúrában szabad a vásár, jöhet a portékájával bárki, csak becsesnek bizonyuljon a mit kínál, és vonuljon félre, ha nincs már méltó drágasága többé. így topant be a szellemi bazárvilágba és így húzó-

dott vissza az indus, az asszír, az egyiptomi, a héber, a görög, a római, az arab, az olasz, a spanyol, a francia és a szláv. Ha kilincse volna e forgalmas bazár kapujának, három világrész nemes verejtéke hagyott volna rajta patinát és e három világrész nem egy olyan nemzete, a melyet észrevétlen fejlődésének első szakában csordaszámba se vettek. E szüntelen váltakozásban annyi a – nem utólagos – történelmi meglepetés, hogy nem kell hozzá nagy optimizmus, ha elgondoljuk, hogy minden nemzetre rákerülhet a sor valamikor. Ha vezetőszerp nem is, de az egyetemes hálával fogadott ajándékozói bizonyára. Szinte elképzelhetetlen, hogy egy minden mástól különböző és más erőktől más irányt vett eredő erő fölszínre ne vessen valaha olyasvalamit, a mit a többi soha föl nem vetetett volna. Ez a kis nemzetek, a forrongó, a növekvő, de még tétova fiók-kultúrák legszebb reménysége. És nem hazug reménység. Irigylem érte a skandinávságot és irigyelni tudnám még a Balkán legapróbb törzsét is, ha benne szunnyadna netalán ez a reménység. Mert bennünk, magyarokban, nincsen meg, ha csak ürbe révedező álomlátás alakjában nem. Öntudatosan semmi esetre sem. Könyvespolcunknak ama legrikítóbb hiányossága bizonyítja. Palotáról álmodozunk, de még nem jutott eszünkbe megvizsgálni: miféle kőanyagot és minő arányokat bírnak meg a többé már teljes felforgatás nélkül meg nem változtatható alapfalak. Csak építenénk, nem vetve számot a virtuos magyar léleknek sem kipróbált sikereivel, sem következetesen örök kudarcaival: semmivel, a minek világos tudata ugyanazt a biztosságot adja meg

a nemzetek cselekvésében, mint az önismeret az emberekében.

A MÚLT. – Minden nemzetnek éppen jelenére és jövőjére való tekintetettel volna elsőrendű kötelessége múltját megismernie. A múlt természetesen igen tág fogalom. Annyira tág, hogy szinte oktalanság megütközni azon, miért látják szeltire legrikítóbb, tehát éppen ezért legjelentéktelenebb eseményeit, s miért fordul el tőle – ugyancsak ezért – annyi, egyébiránt – gondolkozó elme. Csaták és uralkodók! – mintha az egész emberiség történelmének főmagva a fegyverek fejlődéstörténete volna: a sömörgős furkó-buzogánytól a golyószóró polkolgépig; meg a koronáké: a bivalytülkös süvegtől az elnöki cylinderig! Nem ez a multak magva, igen tisztelt művelői a história nemes tudományának; nem ezekben tükröződnek vissza az emberi nem nagy élményei! Nincs abban számunkra semmi okulás, ha kötetgyártóitok ezrivel sorolják is föl mindazok nevét, a kiket – Óperencián túl és innen, Krisztus előtt és után – lesújtott valaha a villám. De ennek az egész nagyszerűen kicsiny állatistenfajnak lelke mélyére pillantunk, ha megértitek, elibénk vetítitek és töviről hegyire elmagyarázzátok, hogyan vált e hajdani mennydörgős tüzes isten-nyilából könyvnyomtató masinát forgató rab-szolga. Hogyan félték és rettegték benne a csak röppenő nyilában megnyilatkozó istenség haragját; hogyan lapult meg egyszeriben, egyetlen égzengésre sok-sok féktelen állati ösztön; hogyan alakultak ki e riadt meghökkenésekből

a bűn és bűnhődés, az erkölcsi rend és a zsolozsmás-kénköves túlvilág fogalmai; ki kutatja elsőben, hogy mi is hát valójában az a nyillebbenésű tűzcsík, mely ártatlant sújtó, vétkest elkerülő ostornak olykor annyira igazságtalan; hogyan tudták kivetni egy tízezeresztendő erkölcsi világrendből; hogyan értették meg, hogy mi hozza *létre* és miért; hogyan háritották el házaikról a veszedelmét és hogyan fogták igába végre. Ez a történelem! – a többi csak grafománia.

AZ ÖRÖKKÉVALÓ ELŐRETÖRÉS. –

Annyi gondolat vált már tette, annyi gondolat harcolt, győzött és bukott már az emberi nem történelmében, hogy kár a Tigrát Pileszárók viselt dolgaival meddő mnemotechnikai gyakorlatokra kényszeríteni nemes tornára termett agyvelőnket. A kultúrhistoria az igazi történelem. Az igazi csaták, az igazi világhódítók, a tettekké érett gondolatok szakadatlan sora, mely logikus és törvényszerű. Híd a nem tudott dolgok örvényén keresztül, mely épül, egyre épül. Mindenki hordhat hozzá követ, de még a nagyszerűnek ígérkezőt is sötét mélységeibe görgeti az idő, ha ki nem állotta a teherpróbát, mint a hogy elmozdíthatatlanul helyén marad az igazi gyámkö, ha ekrazit-bombával túrnák is ki a helyéből. Ezen a hídon gyorsan kopik-mállik a sallang, hamar ellobban a káprázat, nem él hosszú életet rajta semmi, csak az elváshatatlan energia, mely szilárd alapból kiszökellve tör a túlsó part felé és szilárd alapja tud lenni a belőle továbbtörőknek. Ezen a hídon gáncsolha-

tatlanul jó, a mi jó és megföllebbezhetetlenül le kell róla mállania mindennek, a mi nem tudott belekapcsolódni az örökkévaló előretörésbe. Ez az a bábeli torony, a hol még a nyelvzavar sem állíthatja meg a munkát. Sem az irigység, sem a nemzetek féltékenykedése, sem a kínai fal, sem az alexandriai könyvtárba vetett csóva, semmi. Mert ez az építés az egész emberi nem közös hivatása. A kultúra. Az örökkévaló előretörés.

*

Mi részünk volt benne eddig nekünk, magyaroknak? – talán fájdalmas volna kutatni. Meg-megkapott a vágy és közelébe igyekeztünk férközni. Olykor, múltó időre, közel jártunk a munkavezetőkhez, sőt egyszer-egyszer adtunk is valamit: egy bibliofil királyi mecénást, egy világsugarat Tibetbe, néhányat a matematikába, egy mítoszi líra-istent, a nemzeti érzésnek néhány csodálatosan szép megnyilatkozását és – fegyveres védelmet a hidatrontók ellen, sokszor. A nagy kultúrnépekhez képest kevés az, a mit adtunk, de túlságosan is sok ahhoz, hogy jogunk lehessen keserű kicsinyhitűséggel megtagadni minden erőnket. Van erőnk, van! Csodálatosan sokféle ragyogó tulajdonság és folytatkozás eredője. Kétszeresen kötelességünk volna tehát megismerni és megérteni mindent, a mi tettekké vált gondolatainkban ezer esztendő alatt kudarccal vagy dicsőséggel végződött. Kell, hogy ismerjük a múltat, mert önmagunkat ismerjük meg általa s számot vethetünk képességeinkkel. S jövőnket is csak a jelen és a múlt együttes ismerete készítheti elő.

NEMZETI JELLEM. – Minden nemzet jellemének képe egyoldalú és tökéletlen, ha csupán jelenkori tipikus vonásait vesszük figyelembe. Hány hegyomlasztó erő szunnyad esetleg benne ma, mely félelmissé dagadtan tört ki belőle a nagy megpróbáltatások idején! És hány végzetes fogyatkozást rejt békés arculata most, mely egyetlen pókcsípésre halálos táncba tudta ragadni! A jellemet, – akár egyéni, akár nemzeti legyen, – mindenkor események készítik színvallásra, s a jelennek sohasem lehet annyi eseménye, hogy teljes képet adhasson róla a vizsgálódónak.

KORSZAKFORDULÓK. – Minden korszakforduló hámlással jár, hogy a fejlődött, de alapjában nem változott ember bújjék ki alóla, s új bőrt szedjen magára a jelen divatja, a korszellem parancsára. Azért jelent a jól megismert múlt a jelennél mindenkor több okulást, mert sohasem tudhatjuk föltétlen bizonyossággal: mi fog lehámlani rólunk valamely új szellemi korszak bekövetkezésekor; azt azonban csak valamelyest mélyreható látással is azonnal fölismerhetjük: mi az, a mivel egy-egy korszak gondolkozása fejlettebbé lett a megelőzőknél.

TANULSÁGOK. – Tanulságok nélkül örökgyerek az ember. Boldog, de nem erős.

A MI NAGY ELSZIGETELTSÉGÜNK. – Ránk, magyarokra nézve, éppen elszigeteltségünknel fogva, több tanulságot rejt a múlt,

mint bármely más nemzetre nézve. Fejlődésünk minden mozzanata kockázatos, mert eredetiségünk hamvát fenyegeti. Idegen kultúrák hatnak ránk, s ha nem tudjuk: milyen nyereséges volt e hatás ránk nézve a múltban, vagy mekkora veszteséget jelentett: – a megítélés lehetősége nélkül állunk szemben vele a jövőben. És megeshetik, a mint hogy meg is esik, hogy olyan vállalkozásba fogunk, mely alaptermészetünknel, jellemünknel, életlátásunknál, vérmérsékletünknel, erényeinknél és bűneinknél fogva kudarccal járt és fog járni mindenkor. Hiába világhíres a magyar humusz, harmatkása-pálmát nem telepíthetünk bele, s ha a századik kudarc után újra belefogunk, csak az elgyötört humusz veszít ősi erejéből.

EGY BESKATULYÁZOTT EMBER MONOLÓGJA. – Minden szavakkal-gondolkozó beskatulyázott már engem valahová, ha netalán kénytelen volt rólam ítéletet mondani. Voltam romantikus, realista, klasszikus, naturalista, retrográd, epikureus, renaissance-lélek, szentimentális, túlságig józan, hyper-idealista, optimista, pesszimista, világpolgár, honhazaffy, hortobágyi pojáca és modern. Szóval minden, vagyis semmi. Mert jelszavak és szállóige-vignetták alá csak mit sem érő lelkeket lehet sorozni. Prokrustes számtalan ivadéka mind belenyirbált, vagy belenyújtogatott a magatákolta ágyba, mert azt, hogy megnyirbálhatatlan és nem nyújtható: csak akkor szokták elismerni valakiről az emberek, mikor már a halottas-saraglyán nyújtózik végig. Sőt még akkor sem egész bizonyosan.

Eleinte bántott ez a sokféle ítélet. Volt idő, a mikor valósággal véreztem belül, hogy retrográdnak, elmaradottnak tartanak, pusztán azért, mert nem minden divatos » szólás kelt viszhangot bennem. Hamarosan átértettem az efféle ítélezés természetes okait, s hogy rájöttem a nagy titok nyitjára: besoroztam ezt az öröktől fogva való furcsaságot a groteszk mulatságaim közé. Ma már csak mulatni tudok rajta. Játsszom, kísérletezem és bukfeneket hányatok a magam külön gyönyörűségére minden olyan újdonsült ismerőssel, a kit nem tartok érdemesnek arra, hogy mélyebb bepillantást engedjek neki a lelkembe. Azzá leszek az ajkán egy negyedóra múlva, a mivé épp nekem tetszik. Divatos jelszavakon, szólásokon, még ennél is jelentéktelenebb semmiségeken fordul meg az egész. Ha „nagy megérzéseimről és nagy meglátásaimról” beszélek; ha tíz percig bámulok valami félszegül odavetett rikító foltot egy jeles modern mester huszadrendű majmolójának a képén; ha Baudelairet, vagy Dehmelt tartom a költők atyaúrstenének; ha kereken kijelentem, hogy Menger „Új erkölcstana” egyszer s mindenkorra szól; ha Magyarországot Balkánnak, Budapestet Magyar Sodornának, a magyar középosztályt barbár csordának nevezem; ha legjelesebb, de már nem tizenhét esztendőös festőművészeink valamelyikét vagy mindegyikét vén szárnak mondom; ha a szociológiát egyértelműnek, sőt egynek hirdetem magával a filozófiával; – ha fölhaborodom azon, hogy akad valaki, a ki a nemzetközi szellem, a magyart becsmérő idegenség legfőbb okául egy jól szervezett gaz érdek-szövetkezet alatto-

mos működését látja; ha Debussyt Beethoven fölé helyezem; ha Vörösmarty „Vén cigány”-át kinevetem; ha az ország címerét leköpöm; ha aggodat rugdalok meg, stb. stb. – mind ez éppen elegendő arra, hogy modernnek, minden előítéllettől mentesnek tartsanak. De ha ezek közül csak egyet is elvétek, a modern ember (nem a modern, hanem a „modern”) rögtön kisüti, hogy nem az ő csordájából való vagyok, s rám veri a bélyeget tüstént: „elmaradt ember!” Minden újító korszak erőszakos. A miénk is újító, tehát szintén irgalmatlan. Valamennyinek legfőbb közös jellemvonása, hogy mindent becsmérel, a mi ő előtte volt, s mindent végérvényesen, megfellebbezhetetlenül, egyszer s mindenkorra akar megreformálni. „Most kezdődik a világ! Most nyílt meg az emberi értelem!” – vallja büszkén és jaj annak, a ki a világ kezdetét nem máról keltezi, jaj annak, a ki a múlt idők nagy szellemeiről is el mer ismerni valamit! (Hányadszor van ez így már az emberi szellem fejlődésének epiciklikusan visszavisszatérő és mégis soha többé meg nem ismétlődő útján!) Azt ismeri el csupán, a kire – véletlenül, vagy a sors különös kegyelméből ... visszafelé is ráillenek az ő jelszavai. Hogy csak egyetlen példát említsek: azért nagyobb arcképfestő ma Goya a mi művészeink szemében Rembrandtnál, Velazqueznél, mert körülbelül ugyanott járt száz esztendővel ezelőtt egyedül, a hol ők most seregesen járnak: – oldalra vágó úton. Ez a „végérvényes” ítélet természetesen nem jelent mást, mint hogy előre meghatározhatatlan idő múlva, de egészen bizonyosan – ugyanily tömeg-ítélettel ismét

Rembrandt s Velazquez fog Goya fölé kerülni valamikor. A ki szembeszáll a mai közítélettel, „elmaradt ember” a neve. És a ki talán két-három emberöltő múlva fog szembeszállani a maival homlokegyenest ellenkező akkori közítélettel, annak is elmaradott ember leszen a neve. Ez a megszégyenítő értelemben használt, de tulajdonképpen semmit sem jelentő jelző mindenkinek kijárt és ki fog járni, a ki a szellemi járványok vitustáncai elől kitér. A tömegben oly erős kicsínyek nem túrték meg és nem is fogják megtúrni soha, hogy Ízlésük, ítéletük fölött bírálatot mondjon a magányos vándor. Mögöttük ballag, vagy előttük, nekik egyre megy. Kivált közülük, büntetendő. Büntetendő a tömeg erős, kipróbált, régi fegyverével: a megcsúfolással. A megcsúfolásnak két módja van. Gyermekes csíny az egyik, de vásott gyermekre valló. Ugyanaz, mint mikor a pajkos kisdíák gombostűvel fehér papírlapot tűz a komoly professzor kaputjára, melyre ujjnyi betűkkel írt valami csúfnevet. A csúfnév hosszú életű. Gombostű, papírlap, kaput, isten tudja, hol vannak már, mikor az emberek még mindig akaratlanul is elmosolyodnak a komolyképű professzor megpillantásakor. A tömegízlés így bélyegezte bődületes lármának, fűlsiketítő hangzavarnak a Wagner-zenét. Alaptalanul, megértés nélkül, pusztán roszindulatú csínytevésből. És még ma is ezrivel akad olyan zenekedvelő, a kit semmi áron sem lehet rávenni, hogy győződjék meg egyszer, igaza van-e ennek a kiirtani három évtized óta nem tudott képtelen ráfogásnak. S egy-egy ilyen megfellebbezhetetlenül kimondott tömeg-ítéletnek – például ennek is – oly hatalmas szuggesztív

ereje van, hogy – többszörös tapasztalatból tudom, – még azt is megcsalja, a ki nagynehezen rászánta magát, hogy maga formáljon Wagner zenéjéről ítéletet. Tristan és Isolde „végigszenvedése” után a fülére panaszkodik ugyanaz az ember, a ki a „lágy, melodikus” jelzővel megtisztelt Verdi Aidá-jában egyáltalán nem talált hangosnak tizenhat harsogó trombitát!

A megcsúfolás másik módja már nem gyermekes csíny, hanem tudatos rosszakarat, vagy legszelídebb eseteiben egész egyszerűen korlátoltság. Ez a beskatulyázás. A komikum netovábbja, hogy *miért* skatulyáznak be valakit valahová. Elég egy szó, elég egy név, a mely valamely letűnt kor jelszavaként hangzik, hogy minden további gondolkozás nélkül a megfelelő vignettás doboz után nyúljanak. Elragadtatással szólok a kassai dóm ereklyetartójáról: retrográd vagyok, középkori ízlésem van. Bámulom Michelangelo titáni erejét, Lionardo da Vinci univerzális lángelméjét, Cellini mindenben keresztülgázoló féktelen önbizalmát: – „visszasírom” a renaissance-kort. Megemlítem, hogy a XVIII. század különösebben érdekel, s minden számottevő francia íróját áttanulmányoztam: kisütik, hogy szellemi fejlettségemben még a tizennyolcadik századnál tartok. Megvető ajkbiggyesztés nélkül találok kiejteni ezt a már hangos szóval nem is hallható ominózus szót: „magyar,” – menten honhazaffyvá tesznek, két ff-el, két pontos ipszilonnal, fokossal, pántlikás pörgekalappal, a fülembé muzsikáló cigánnyal, a „nemzeti csöndes” girigáréját gusztálva. Olvastam a Kama Sutrát: erotomaniakus vagyok. Nagyszerűnek tartom Strindberg „Julia kisasszonyfát: natu-

ralista elveket vallok. Schopenhauert állítom a legragyogóbb szellemű gondolkozónak: pesszista vagyok. Beszélek a szanszkrit filozófia nagyszerűségeiről – nem Buddhára, hanem a Vedántára gondolva, – a buddhizmus hívének tartanak. Megvédem Darwint a sarlatánság vádjával szemben: rám olvassák a monizmust s Haeckel könyvét gyanítják a bibliámnak. És így tovább a végtelenségig, minden skatulyákon keresztül . . .

*

Minden gondolkozó embernek csupán stúdium a ma. Erényeivel és félszegeivel egyetemben pusztán anyag a gondolkozásra. Éppen olyan anyag, csak megszüretlenebb, mint más korszakoké. Tömeg-psychológiai tanulmány. Az örök ember új ruhája. Semmivel sem szeretem jobban, vagy kevésbé, mint más korszakot. De természetesen több részlete érdekel, mivel benne élek. De ha ág ez a korszak az egyetemes emberi művelődés fáján, akkor én magam inkább a továbbfejlő törzs felé érdeklődöm, mint a zsenge, esetleg vad hajtások felé. *Azért, hogy nem tagadom a fát lefelé, nem következik, hogy nem vagyok a nagyon is zsenge, vagy vadhajtáson csüngök fölött!*

HAT ÓRA HARMINC, ÉS FÉL HÉT. – Legnehezebben győzik meg egymást azok a vitatkozók, a kik közül az egyik hat óra harminc percet mond mikor az órájára pillant, a másik pedig fél hetet. Mert a „mi” csupán a filozófus elmékre nézve fontos, a világ mindenkor a „ho-

gyan” után indul, s nem a lényeg ejti gondolkozóba, hanem a kifejezés mikéntje. Az efféle „homlokegyenest ellenkező álláspontú” emberek legelkeseredettebb vitáinak ez a legtipikusabb formája:

A. –: Ismétlem önnek, határozottan állítom, hogy háromszor négy, annyi mint tizenkettő.

B. –: Háromszor négy! Ha. ha, ha!... Hogy lehet ilyesmit még csak kimondani is! *Hiszen még* a veréb is azt csiripeli, hogy tizenkettő annyi mint négyszer három!

A. –: Négyszer három! Hallatlan! Ez a mai nemzedék tisztára megbolondult. Fejtetőre állít mindent, s lábbal tiporja legszentebb hagyományainkat! Négyszer három! Örületes! Hát Maróthy? Hát Bolyay? Hát König Gyula? Hát Beké Manó? Hát Poincaré?

B. –: Ezek? Dilettánsok, elmaradt emberek. Ugyan ki hivatkozna már ma ezekre a megkopott nevekre! Háromszor négy! Na megesne bele, ha önöktől függne a világ kulturális haladása! Háromszor négy! Kacagnék, ha nem volna inkább sírnivaló kedvem, hogy még ma a huszadik században is . . . stb. stb.

*

És ez az *A* meg *ez a B* kölcsönösen szentül meg vannak győződve arról, hogy a másik az „igazság” megértésére képtelen s a butaság vagy a kaján roszakarat sötét lobogója alatt visel irtó háborút a felvilágosodás ellen.

GIGÁSZOK MEGKÖNNYEZŐI. – Nem jószívű, csak ostoba emberek, akik megszánják a karyatidet, a miért tonnás köveket visel a vállán.

FELSÓHAJTÁSOK. – „Nincs Isten, nincs igazságos isten, elúszott az egész vagyonom!”
– „„Van isten, van igazságos isten, én nyertem meg a főnyereményt!””

HOL BÚZ, HOL ILLAT. – Sokan undorodnak a tömjén szagától. De csak azétól, a mit *másnak* gyújtottak *mások*.

HAZÁRD JÁTÉK. – Azok a legvakmerőbb kockavetések, a melyek nyéréssel rémítgetnek, de a melyeket mégis meg kell tennünk hiúságból, daczból, büszkeségből.

AZ IGAZSÁG. – Döntse el mindenki a szívében, hogy van-e Isten, vagy nincsen. Akár úgy dönti el, hogy van, akár úgy, hogy nincsen: – az örök igazság értelmében fog dönteni.

A RETTENTŐ ÁGY. – Minden újtó Prokrustes. Természetes, hogy ő maga gyötrődik leggyakrabban abban a rettentő ágyban, a melybe bele *kell* férni. És minden nap talál magán újabb meg újabb nyirbálni vagy nyújtogatni valót, mert rettentő ágya is életet él, s egyre változva hol szűkül, hol bővül, hol nyúlik, hol összébb zsugorodik.

*

A derékaljat természetesen már nem ő tömi tele tövisekkel.

AZ ÍZLÉS. – Két ember lelki kapcsolatában nem a gondolatok közössége a legfontosabb, hanem az, hogy ízlésben ne legyenek közöttük túlságosan nagy eltérések, mert ezek válnak lassanként áthidalhatatlan szakadékokká. A gondolat könnyebben változik, alakul, termékenyül meg és pukkan szét mások hatására, mint az ízlés. Hogy úgy mondjam, míg a gondolat csak a lélek hámján futkározik, hogy itt ott maradandóbb gyökeret verjen, – az ízlés lelkünk mélyéből nézeget kifelé, s gyökerei sokkal mélyebben vannak bennünk, semmint mindenestül kiszakadhatnának.

Ellentétes ízlésű emberek között kínai falak épülnek még akkor is, ha szíveik – a falon keresztül – össze vannak láncolva.

A KÉTSÉGBEESÉS. – A kétségbeesés csupán azok büntetése, a kik túlságosan mertek örülni egy-egy vékonyka reménysugárnak.

A TÖRTÉNELMI MŰVÉSZETRŐL.

A TÖRTÉNELMI ÉRZÉK – MŰVÉSZI ÉRZÉK. – A történelmi ismeretek bármekkora halmaza sem jelent még föltétlenül történelmi érzéket. Ugyanúgy, mint a hogy a zenetudomány minden részletének megértése, még az akusztika törvényeinek tökéletes ismeretével sem jelent föltétlenül muzikalitást. A történelmi érzék, akár csak a vele olyannyira ellentétesnek látszó

muzikalitás, nem olyasvalami, a mit pusztán az értelem erejével meg lehetne szerezni. Mindkettejükhöz egyaránt művészi hajlandóság kell. A történelmi érzéket tekintve, ez a művészi hajlandóság nem egyéb, mint valamely töredékvalóságnak teljes kiegészítésére képes, vagy a valóság valamely részletekkel túltömött képéből a lényeges, a jellemző vonások fölismerésére törekvő fegyelmezett képzelet. Passzíve csupán arra jó, hogy a kutató értelem munkáját megkönnyítse, útjára világosságot vessen, aktíve pedig arra, hogy a történelmet, vagy a történelemnek egy-egy részletét ecsettel, vésővel, tollal, vagy a színpadon megjelenítse.

*

A történelmi megjelenítés dolgában – mely már fogalmát tekintve is nyilvánvaló művészi képesség, – a művészet fölibe, kerül a tudománynak. Szoros kapcsolatban van ugyan vele, de dominálja. A nagy történetírónak is művésznek kell lennie. Thukydidesben a tudós eltörlődik a művész mellett, Macaulayben, Taineben csak a laikust ragadja meg.

Az értelem egymagában, művészi érzék nélkül, pusztán a tudomány eszközeivel sohasem volna képes a romokban heverő Forum Romanumot szétszórt köveinek és a bármily sokaságban összeböngészett adatoknak segédlemével rekonstruálni, míg a művészet játszva megbirkózik e föladattal és megalkotja a rajta nyüzsgő élettel egyetemben. Tollal, ecsettel, vagy bármivel, nem változtat a dolgon. Még-

alkotja. A tiszta tudomány csak *megszerkeszthetné*. Azt is csupán abban az esetben, ha minden köve és minden adata megvolna hozzá. Mert a tudomány szkeptikus; csupán a kézzelfoghatóan bizonyost meri pótolni a magáéból és megszűnik tudomány lenni, mihelyt csak valószínűt pótol. Ez már a művészet dolga. A *lehetséges* annál inkább. A Forum Romanumon nyüzsgő élet megelevenítése ebben vagy abban a korban: csupán a művészet föladata lehet. A művészeté, a melyet nem tesz tehetetlenné a szörszálhasogató okoskodás és a mely néhány adatból is meg meri alkotni az ismeretlen egészet. Zsenialitás dolga, hogy jól-e vagy nem. A nagy elmék, ha megjelenítő erejüket hatalmas, fegyelmezett képzelet vezeti: munkájuk közben villámszerűen gyors, s csupán rátermettségükkel megoldható számításokat végeznek. A sinus meg a cosinus elég nekik arra, hogy szögestül-oldalastul tüstént fölismerjék valamely háromszög minden tulajdonságát, a melyet másvalakinek előbb le kellett volna rajzolnia. És roppant területeket mérnek föl így ezek a hatalmas háromszögelők, a lángész ösztönének rögtönös számításaival. Fölismerik azt, a mit a történelem ledöntött; újra megépítik, a mit elsöpört és megírják, a mit föl sem jegyzett. A matematikusnak elég három adat, hogy ötvenet határozzon meg belőle. Nekik is elég, azzal a különbséggel, hogy az ő logaritmuskönyvük nem közkézen forgó tudományos segéd-eszköz, hanem a ritka lángelme föl-fölvillanó világa, mely a romokból és foszlányokból, csorba pengékből és megtöppedt múmiákból az életet, a mozgó valót számítja ki. Ha ez a három

adat Castor és Pollux templomának még megmaradt három oszlopa: fölépítik belőle az egészet, s oltára elé állítják a papját, köré az ajtatosokat, a bámézkodókat és a hitetlen csúfolódókat. Ha két adat Green korából és a strathfordi háznak egy fametszetű képe: megszólaltatják a gyermek Shakespearet. Ha előttük van egy közepes, meg egy remekműű Corvina-kötet, meg a firenzei Naldus Naldius verses könyvkatalógusa: megértik, maguk előtt látják és képesek megeleveníteni Ragusai Felix budavári miniature-képiró és betűvető iskoláját, húsz-harminc kezdő, haladó, vetélkedő, szolgamódra másoló vagy a maga lábán járó tanítványával egyetemben, a mint fitymáló csúfondároskodással nevetgélnek egy-egy esetlen és az ő szemükben sivár, művészietlen nyomtatványon, vagy a mint egymás ékesen vetett betűit és cikornyáit bírálgatják és rajonganak Marco Attavanteért, a kinél nagyobb művészt még csak elgondolni sem tudnak.

*

A történelem megjelenítése művészet és éppen abban kerekedik magasan a tudomány fölibe, hogy a történelmi levegőnek az örök emberivel való kellő elegyítése megadja neki a módot arra, hogy egy-egy darab elmúlt életet újra megelevenítsen. A tudomány nagyjából kifürkészett, vagy elszórt adatokból úgy a hogy összetákolható hírességekre van utalva és a népről, a tömegről, a szürke senkik milliőről csak széles vonásokban vázolhat valamilyes képet.

*

A történelmi hírességek legjobban megírt arcképéből sem bontakozik ki az igazi ember. Mihelyt fölismerték, hogy drágakő – s csupán így válhatott történelmi hírességgé! – menten csiszolni kezdték, s addig csiszolgatták, míg ki nem forgatták a maga alakjából, s hasonlatossá nem tették a már múzeumban őrzött régebbi drágakövekhez. Az útszéli kőből pedig nem került múzeumba semmi. A szürke senkikről semmit sem jegyzett föl a história. Semmit, vagy csak alig-alig valamit, nagy általánosságban, az anonimuszok nagy tömegéről odavetett megjegyzéseiben. Pedig mily érdekes lehetett az élete egynek-egynek ama elkallódott milliók közül, a kik komolyan lépkedve, vagy vidáman ugrálva, vánszorogva, vagy ficánkolva, hason csúszva, vagy másokon tapodva, vagy talán hó-bortos egyvelegben mindezt végigcsinálva jutottak el az élet utolsó lépcsőfokáig, a honnan azután észrevétlenül léptek be a nagy sötét semmiségbe. Olyan észrevétlenül, mint a minő észrevétlenül odáig jutottak, vagyis sok száz ember szemeláttára, de senkinek sem keltve föl a figyelmét annyira, hogy észrevétesse az utókorral is.

Millió meg millió érdekes életnek kallódott el így minden nyoma a közönyös, bölcsen hallgató, vagy szóra renyhe kortársak hasonlóképp észrevétlen elvesztével.

Az apró ember csak akkor buzdult krónikássá, mikor a hozzá hasonlóknak már egész tömege kísérte figyelemmel a parádés kiválasztottat. *A sokszor igen olcsó, de mindenkor káprázatos hatások érlelték meg benne a hitet, hogy ez a mindenektől észrevett nagy ember, mint ki-*

váló érdekesség, a megörökítésre legméltóbb kortárs. És a kis krónikás fakó sorai közül kisu-gárzik az ő nagy gyönyörűsége, hogy éppen neki jutott a *mindeneket bámulatba ejtő* – tehát rikító és otromba – tettek följegyzése. Azért mennek csoportosan egy kaptára annyian a megörökítettekől. Azért hasonlít úgy egymásra annyi nagy férfiú. (Nem az életben, csupán a tömeg, a mindenki hitében.) Azért alkalmazható szinte mindmegannyiukra egy egész sereg vándor-anekdota, a melyek egyikét másikat, talán nem is legelőször: Nagy Sándorra szabták, hogy később, – sok-sok közbülső állomás után – rászabják Mátyásra, XII. Károlyra, meg mit tudom én még kire. Azért *egy és ugyanaz a megírt ember* minden idők lovagias banditája, világcsaló gazembere, vagy hazaárulója és azért volt rossz életíró, azért volt csupán típuscsináló valamennyi tömeg-sugallotta kis krónikás.

Annak az írónak, a ki valamely elmúlt korszakban egy egész embert tetőtől-talpig meg akar rajzolni és arra vállalkozik, hogy végigkísérje útján a bölcsőtől a sírig, a mennyiben sikerre számít: parádés hősre, történelmi hírességre csak úgy eshetik a választása, ha megalkuszik azzal a tömérdek ornamentális cikornyával, a melyet a krónikás-nyújtotta típusal már ismerős tömeg a megrajzolandó alak körül, a köntösén, a homlokán, de még a lelke mélyén is kutatni fog és látni akar.

A történelmi művészet el lehet hírességek nélkül is. Nincsen szüksége rájuk. S ha netalán mégis értük nyúl: szembe kell szállania a tudománnyal. A történelemnek, e művészet nélkül silány, mindenkor ingadozó, sohasem *embert*, sohasem *életet* ábrázoló tudománynak hazugságaival. Mert míg a tudomány – nem is szólva a mindenkor készséggel hamisító teóriákról, pártos állásfoglalásról, politikai szempontokról, – *csak a már megrostált anyagot látja* a történelmi levegőnek fokozatosan homályba vesző perspektívájában: a művész bármely rétegét kiragadja annak a perspektívának és belelát a tüdőbe, a melyek azt a levegőt szívták és belelát a szívekbe és agyakba, a melyeket az a levegő másként működtetett, mint működtetné a miénk.

II. – A TÖRTÉNELMI LEVEGŐ. – A történelmi levegő közvetlenebb és mégis egyetemesebb fogalom a korszellemnél. Minden korban egyaránt lerakja a maga más és más patináját az elmékre, szavakra, tettekre, alkotásokra; mindenre, a mi emberi tulajdon, vagy azok folyománya. Ez a patina: oxidáció. Az örök emberinek oxidációja a mindig más és más történelmi levegővel. Minden örök emberi vonásnak más és más patinája lesz, a mint más és más korszak levegője csapja meg. Rendkívül bonyolult dolog ez a folyamat, éppen azért kísérlem meg előbb *szándékosan a lehető legegyszerűbbé stilizált* jellemzéssel megvilágítani az útját. Lássunk valamely örök emberi vonást. Mondjuk a hiúságot, mely kétségtelenül öröktől fogva való.

Ez is, mint minden örök emberi, a különböző korszakok más és más levegőjében más és más patinává oxidálódik, mivel minden kor ízlésbeli felfogása más. Mivé tették a különböző korszakok a hiú átlag-embert? A romantika különcödővé; a renaissance műbaráttá; a scholasztika tudákossá; a forradalom politikussá; a vakbuzgóság kora flagellánssá; a rokokó kecses, finom, de csupán erotikus rugókra járó babává; a szalonok kora szellemeskedővé; a lovagkor rettenthetetlenné stb. stb. Mindez természetesen igen általános kijelentés. Hogy a történelmi megjelenítés szempontjából mennyit ér, alább kísértjük meg eldönteni. Szükségesnek látszik azonban, hogy megmaradva egyelőre ez általánosságok mellett, ha nem is vehetünk rendre-sorra minden örök emberi vonást, még vagy kettőt képzeljünk el a fönt említett korszakokban. Mondjuk: a mulatni vágyást, meg a szerelmet. A romantika a lágy álomlátásokban és a szeretlennek hajszolásában lelte főfő mulatságát; a renaissance a pompában, fényűzésben; a scholasztika a vitatkozásban, hajszálhasogatásban; a forradalom a rombolásban, építésben és újrarombolásban; a vakbuzgóság kora az eretnek-hajszában és az aszkézisben; a rokokó a ceremóniás illemben és a művészi malackodásban; a szalonok kora a társalgásban, emberszólásban; a lovagkor a kalandozásban stb. stb. A szerelem? A romantika elérhetetlenné tette; a renaissance szenvedélylyé; a scholasztika megbélyegezte; a forradalom szabaddá tette; a vakbuzgóság lemondott róla; a rokokó játszott vele; a szalonok kora pletyka-anyagnak tekintette; a lovagkor fölmagasztosította.

Ha rendre fölsorolnám az összes, történelmileg elkülöníthető korszakokat és sorra vizsgálnám, hogyan hatnak az örök emberi tulajdonságok mindenikére: – e roppant táblázatból szinte matematicae állapíthatnám meg az összes történelmi típusokat. E típusoknak természetesen, igazi művész szemében *csakán útmutató értékük van*, a mennyiben a történelmi megjelenítés módját – nagy vonásokban – megsejtetik vele.

Már e három fölsorolt példa eseteinek kombinálása is földeríti egyes típusok körvonalait. Hogy a szalonok kora a társalgásban, emberszólásban lelte kedvét, hogy a szerelmet pletyka-anyagának tekintette és hogy a hiú embert szellemeskedővé tette: – megadja annak, az embernek a típusát, a ki hiúságból, csakhogy mennél szellemesebbnek lássék, egyéb tárgy híjában még a maga szerelmének tárgyát is odaveti koncul a falánk pletykának. És nem következethető-e abból, ha a renaissance szenvedélylyé tette a szerelmet és műbaráttá a hiú embert, a kinek pompa és fényűzés volt a legfőbb mulatása: hogy azt a renaissance-típust csak szép arc, gyönyörű termet, szóval csakán a műértő szemet gyönyörködtető női szépség ejthette meg, a kit azután kincset érő öltözetekben, pazarul fölékesítve, minden lehető alkalommal készségesen mutogatott a többi műértőnek?

A helyesen elgondolt vagy megteremtett történelmi levegőben bármily esemény vagy ki-gondolt történet feloldható, mihelyt emberileg igaz. Azért bárminő meséje legyen is a művészi, tehát eo ipso költői becsű alkotásnak, ha em-

berileg igaz és alkotója föloldotta a kiválasztott és jól megértett történelmi levegőben: egy darab elmúlt életet jelenített meg.

III. – A TÍPUSOK A TÖRTÉNELEM PERSPEKTÍVÁJÁBAN ÉS AZ EGYÉNISÉG. – A típusok úgy helyezkednek el a történelem perspektívájában, mint a ködbevesző országút jegenyéi. Az országúton haladó közepszerűség is megközelítheti azt a kiszemelt fát, mely kiinduló pontjáról szemlélve csak ködfátyolon keresztül tetszett a szemébe, de nem lát mögé és nem látja azt, a mit az országútról régen letért, s erdön-mezőn csatangoló művész lát csapongásaiban. Az a jegenye-fasor mesterséges valami. Hogyan érdekelhetné a művészt! A közepszerűség annál jobban gyönyörködik benne. Eszébe sem jut, hogy nem jó növény-fiziológus, a ki ápolt földbe dugott, emberkéz-ültette, gondozta, nyesegette nyílegyenes fasorban keresi-kutatja a fák életjelenségeit. A művész nekivág a rengetegnek, mert tudja, hogy az ő feladata csak az országúton túl kezdődhetik. Túlnan túl onnan, a hol a közepszerűség élvezve, gyönyörködve, okoskodva és kicsinyes ismereteit jóakarató buzgalommal, de fonák módon gyarapítva egész életén keresztül föl és alá sétál. A művésznek, a történelmi megjelenítés föladatát a maga egész gyönyörűen komoly nagyságában fölfogó művésznek ösztönszerűen éreznie kell, hogy a típus fogalma, bármiként is értelmezve, mindenkor közepszerűséget jelent. Az a művész, a ki típust teremtett, közepszerű művész volt, s még az elképzelhető legjobb esetben is, a

mennyiben újat alkotott volna, csak kaptafát csinált. A nagy, az igazi művész előtt csupán egyetlen cél lebeghet az ember-ábrázolásban: egyéniséget teremteni. Mokány Berci típus, művész értéke nincsen. Falstaff egyéniség, művészi becse megmérhetetlen. Don Quijote még itt is tragikomikus hős; közepes olvasói s közepes magyarázói típusú silányították a köztudatban, pedig tökéletes művészi példája a patinás, történelmileg igaz, bár sohasem élt egyéniségnek. Az egyéniség a típus mögött van. És minden típus mögött millió meg millió változatban. A történelmi típusok mögött nyüzsgő egyéniségek változatai is megszámlálhatatlanok. És valamennyinek más-más patinát rak lelkére *egyéni küzdelme a történelmi levegő oxidáló hatalmával szemben.*

*

Az életnek örök, megdönthetetlen igazsága, hogy az egyéniség szót betűszerinti értelmében veszi és két egyforma embert sohasem teremt. Mert még ha lerombolná is a szabálytalanságnak e szabályát, csak egy pillanatra rombolhatná le, állandóvá nem tehetné két egyéniség tökéletes egyformaságát. Mert az egyéniség, – bármily erős és hatalmas is legyen egyébiránt, – sohasem merev geometriai forma, hanem csupán időleges formát öltött valami, a mit a körülmények folytonos változása szüntelenül formál és alakít. A kin a körülmények mitsem alakíthatnak többé, halott. Szabályosság csak a típusban van. Mert a típus nem ember, hanem jegec, mely tetszésünk vagy természete szerint oktaéderben, vagy dodekaéderben kristályosodik ki.

*

Elgondolva, vagy megteremtve a történelmi típust, – az útmutatót! – még nem az életet, nem az embert teremtettük meg, csupán perspektíváját nyitottuk meg valamely elmúlt. időszaknak. A történelmi típus korántsem eleven ember, csupán az átlagos örök embernek olytén elképzelése, mint a kit egy bizonyos korszak levegője *teljesen* átjárt. Ez az átlagos örök-ember azonban még nem született meg és báb lenne, ha netalán megszületik. Mert csak ellenszegülésre képtelen báb eshetne túl ilyen abszolút teljes oxidáción.

*

Az erős egyéniség, mint a kohóból zúduló izzó fém-áradat, szétrombolja az útjába vajt formákat. Hanem azért e formák hatását mégsem kerülheti el, mert kénytelen a szétrombolt formákból keletkezett új formákba ömleni, s ha félig-meddig diadalmasan is, mégis csak alakulnia kell.

Légy vasból és meg se moccanj bár: alakulnod kell. Rozsdafoltok pettyegetnek be és kikezdz a párás levegő.

Az egyéniség a lélek bástyája és védő fegyverzete. S mint minden külső benyomásnak, úgy a mindent átjáró történelmi levegőnek is ellene szegül. Föllázad ellene, küzd, birkózik, tülekedik vele, azután alkudozik, egyezséget keres és békét köt végül. Átvesz valamit abból, a mit rátukmált az a nagyhatalom és átenged

neki valamit a magáéból. Erejének foka szerint többet vagy kevesebbet az egyéniségéből. Annyit, a mennyit patinává oxidál lelken a rá-tukmált egészszől átvett levegő. Teljesen elhárítani magától még a legerősebb egyéniség sem tudja, s a patinától senki sem menekszik meg. Ez már az egyéniség teljes és tökéletes győzelme volna, a mi éppen oly képtelen véglet, mint az egyéniség teljes megsemmisülése. Emez a báb, a holt oxid, amaz pedig az Isten, az emberin túl való, megközelíthetetlen és egyszer s mindenkorra lezárt, többé nem alakulható egyéniség. Az embert a báb és az Isten között kell keresni.

IV. – JELMEZ ÉS KULISSZA. – Való-igaz művészi érzék nélkül képtelen bárki is egy darab történelmet megjeleníteni, s ha netalán mégis ily irányban készítenék alkotásra róz mérlegre vetett ambíciói: csupán a típusokig jutna el, vagy a mi még könnyebb, még olcsóbb és még rosszabb: csupán kétségbeejtően merevül viselt jelmezekbe bujtaná a gót várkastély, vagy a faviskós Suburra kulisszái közé képzelt ősfurákat. Az öröktől fogva való Polichinel-lokat, Fracassokat és az egész vásári bábszínházat. A jelmez és a kulissza olcsó és könnyen hozzáférhető; egy regényes képzeletű szabólegény meg egy félbemaradt festőnövendék már elég a megteremtéséhez a valóságban és egy közepes írócska elég a megteremtéséhez papíron. És lehet ez a jelmez és kulissza a legnagyobb arányú varrótű- és ecsetkezelő-műhelyből kikerülve bármily megkapóan nagyszerű: mindenkor csak jelmez és kulissza marad. Ta-

lán éppen megkapó nagyszerűsége, színpompája és ragyogása miatt, mely csupa-csupa feszes ünnepiesség, az élet közvetlensége, melegsége nélkül. Az élet mindenkor közvetlen, mindenkor meleg. Csak néha tetszik olyannak, mintha feszes és ünnepies volna.

A romantikának is megvoltak a maga lángelméi, a kik belemarkoltak a történelembe, de megjelenítése dolgában mégis hazug, agyonstilizált, hogy ne mondjam silányul művészietlen minden történelmi tárgyú drámája, regénye, festménye. Ki ismerné el Lucrece Borgia alakjait a renaissance megpatinált lelkeinek? Vagy éppen annak, a mi egyenesen a történelmi levegőjének eleven visszavarázsolása, vagyis történelmi értelemben az elképzelhető legművészebb megjelenítés: az egyéniségek küzdelmének, megalkuvásának vagy rokonszenvének ábrázolása a lelkekre ható korszellemmel? Kit csapna meg az élet levegője Alfred de Vigny nagyhangú előszóval a történelmi regény legtökéletesebb példájául hirdetett Cinq-Marsának pedánsul pontos óriási adathalmazában, ahol még elvétve is alig akad az ember természetes közvetlenséggel folyó párbeszédre? És a festők? A Pilotyk és nagynevű magyar követőik, a kiknek képzeletében a történelem minden egyes jelenete parádés fölvonulása csupán a korhű, de nem korhűen viselt jelmezeknek? A romantika művészetében a szavak és színek pompája, a fény és árnyék örökös szembeállításának kiszámítottága és a mindenkor dekoratív elhelyezés ölte meg a történelmi valóságot. Nem a tudományost, hanem a művészt. És ez kétségtelenül megbocsáthatatlan bűne. Nem azért, mi-

vei meg sem tudta közelíteni a valóságot, hanem azért, mert a félrevezetés hazug útján törekedett rá. A romantika nem ismerte föl tisztán, hogy miből szabad nagyot markolnia, vagy a mi még valószínűbb: keveselte, a miből szabad lett volna. Nem a história lelkesítette alkotásra, mikor a múltból választotta tárgyát, hanem az a hazug retorikai fogás, hogy a jelen szürke, a múlt pedig csupa ragyogó parádé. Mennyivel öntudatosabb volt a Cinquecento művészi fölfogása, mely teljességgel tisztában lévén azzal, hogy a történelmi valósághoz semmi érzéke sincsen: egyszerűen nem is törekedett rá és nem igyekezett biblikus tárgyú képeire, az igaz megjelenítésre való képtelenségének tudatában jeruzsálemi kulisszákat és jeruzsálemi jelmezeket festeni, hanem csodáltnivalóan naiv egyszerűséggel a saját korának architektonikus háttérével, a maga korának infulás püspökeivel és csuhás barátaival festette meg a Madonnáit! Nem volt történelmi érzéke. De nem is hirdette, hogy van. És így nem is bonyolódott bele azokba a színes hazugságokba, a melyek a romantikus művészetben gyönyörködő közönség előtt mesék és álmoképek sorozatává alacsonyították le az emberiség küzdelmes múltját. Ilyen értelemben még talán az lett volna a leghelyesebb út a romantika korában, a mit Vigny gondolt, de sem ő, sem más nem tudta megvalósítani a gondolatát. Nem az elmélete volt fonák, hanem az alkalmazása. Művészietlen túltengése az adatoknak. Összehordása minden összeböngészhető törmeléknek, de alig is több annál. Múzeum, nem pedig élet. Adatok csoportja, nem egy darab újra megelevenített tör-

ténelem. Olyanforma alkotás, mint hogy ha valaki a boncoló kamara szétdarabolt holttestiből tákolna össze úgy a hogy valamelyes emberformát. Tüstént ráismerek fajomnak egy példányára, de nem láthatok benne holtnál egyebet. – Mintha múmia előtt állanék. Látom az arcát, az izmait, de nem hallom az eleven szavát. Mert a mit Vigny mondat vele, az nem az ő szava, csak annak az ismétlése, a mi a múmia-pólya göngyöletére van hieroglifálva. A történetírás szava ez, a pusztá adat, nem az élet, nem a visszaelevenített lélek és test szava. Jósika sem művész ilyen értelemben. Az ő regényei is csak a lapokra szeldelt történelmi kézikönyvek, vagy legjobb esetben a szétdarabolt krónikák erőszakos belegyömöszölése az emberiség nagy Pancsatantrájának milliomodik változatába.

V. – A MŰVÉSZ-TÖRTÉNETÍRÓ. –

A művész a história tanulmányozásában a történelemnek éppen arra a szakára vet a legkevésbé ügyet, a melyet a közfelfogás, az iskolák és egyetemek, a jó ég tudja miféle hagyományok alapján a legfontosabbnak tartanak: a politikai történelemre. Neki, ismétlem, teljes tudattal vagy öntudatlanul egyaránt a történelmi levegő után kell kutatnia, s ennek a levegőnek a politikai történelem nemcsak gyér, de határozottan hamis forrása is. A háborúk, hódítások, békekötések, győzelmek és vereségek följegyzése a történelmi levegőnek még csak igen csekélyke alkotóelemét foglalja magában. A nagy tettek és nagy bűnök följegyz-

zése az apró jellemfoltocskák és apró erények följegyzése nélkül pedig hamis képet nyújt azokról a hírességekről, a kiket a politikai történelem méltóknak ítelt a megörökítésre. A politikai történelemnek nincsen is egész emberre szüksége, csupán az egyes emberek nagy kvalitásainak fölemlítésére. És ezek a nagy kvalitások vezetnek azután a nagy optikai csalódásokra. Ha csupán nagy kvalitásait szemlélhetem: nagyobbnak látom az embert, mint a minő valóban volt. Távlabbb esik tőlem és nem értem meg. Azért hamis a politikai történelem és azért hamis minden művészi alkotás is, mely kézikönyvei után indul, mert' nem fokozza le emberekké az optikai csalódás óriásait. Rengeteg bizonyosságot kellett összehordani, míg megingott az emberek hitében az a meggyőződés, hogy a régibb „daliás” idők emberei még testi értelemben is nagyobbak voltak a mai embereknél. Vértek, páncélingek és sisakok kellettek hozzá bizonyítékokul. hogy a közfelfogás ne lásson a keresztes hadak lovagjaiban még Nagy Frigyes válogatott gránátosainál is nagyobb termetű daliákat. A nagy tettek följegyzésével járó optikai csalódás olyannyira félrevezette az embereket, hogy még az egész klasszikus ókor legjózanabb elméje, Pythagoras is tudományos számítással állapította meg Herakles emberfölötti nagyságát az elisi Pisa versenyterének a többi versenyter nagyságával való egybevetéséből. Az előbbit ugyanis Herakles mérte volna ki lábbal, s az jóval nagyobb, bárha hatszáz lábnyi a hossza valamennyinek. Az arány, az ő állítólagos lábahossza (a versenypálya hatszázadrésze) és a másé

között, valamint a lábhosszúság aránya az egész testéhez arra vezette Pythagorast, hogy Herakles természetének magasságát a mi mértékegységünk szerint negyedfél méterben állapítsa meg. A lelki nagyság efféle adatai még könnyebben megtéveszthetik még a modernebb gondolkozókat is, mivel a politikai történelemben könnyebb rá bizonytságot, mint cáfolatot találni. A ki a sorok közé nem lát, bizony csak a félistenek és félördögök hosszú sorát olvassa ki belőle. A művész nagy emberlátó. Nem volna művész, ha nem volna emberlátáshoz való szeme. Azért e félisteneknek és félördögöknek emberekké való lefokozása vagy fölemelése könnyű munka neki. Nem is azért nem tulajdonít nagyobb értéket a politikai történelemnek, mintha őt is megtéveszthetné, hanem azért szorítja lejjebb a történelmi szakok értékelésekor, mivel kevés hasznát veheti. Az összes segédtudományok mindenike külön-külön többet ér a szemében. Mert mindenikben külön-külön több a történelmi levegő, mint a politikai históriában. És ha régészeti tanulmányokat folytat, ha jól átérti a viseletek történetét, ha belekóstol a heraldikába, éremtanba és mélyére lát a földrajz, etnográfia, folklóre és művészet-történelem tanulságainak: már előtte van a történelmi levegő a maga egészében. A maga egészében, de mozdulatlanul. Még csak az hiányzik belőle, a mi megörvényli és meghulámkoztatja: a lelke, ha szabad így neveznem a hit és kételkedés, az eszmék, tévedések, túlzások, elernyedések, babonák, anekdoták, divatos szólások, jelszavak, ápolit és megcsúfolt hagyományok, tervezgetések, álmok, refor-

mok, kipattanó szikrák és futó tüzek kincses okmánytárát, az irodalmat. Az egykorú irodalmat. A múltnak eleven szavát, csevegését, haragos indulatát, bőszen kifakadásait, vészkiáltásait, keservét, bűjút, örömet, dicsőségét, erkölcsét, álszemérmét és tombolásait.

A mozgó, az eleven, az aktív; ható és mindenüvé beszivárgó történelmi levegő az elmúlt életnek egykorú alkotásaiban, az egykorúaknak eleven szavában van. És sokkal inkább a múltó divatosban, mint örökké fennmaradó alkotásaiban. Az Izdubár-ének töredékeit olvasva jobban beelátunk az asszír lelkekbe, mint ha III. Assurnasirpal és II. Salmanassar hadviselésének a legpontosabban összeállított időrendjét tanulmányozzuk. Néhány egyiptomi orvosnak a gyógyítás mikéntjéről folytatott vitáját őrző papyruslap többet ért meg velünk Mizraim életéből, mint mind a harminc dinasztia külső-belső háborúi összevéve. Pico della Mirandolának a boszorkányokról írott könyve, minden hajmeresztő ostobasága mellett is bölcsőbb vezetőnk az alkonyuló középkor és deregő renaissance lelki életében, mint a birodalmak terjeszkedésének és összeomlásának lejtudományosabban oknyomozó történelme. És míg Cellini – öntudatlanul bár, de éppen azért oly igaz valósággal – minden sorát megfűröszi a renaissance mozgó, hullámzó, örvénylő levegőjében: a saját maga tiszta lehelletében, a mint a könyve fölé hajolva ír, – a Sforzák, Malatesták, Viscontik, La Scalak, Farnesek, Borgiák és Mediciek családi történetének csak olyanféle könnyen helytelen ítéletre csábító levegője van, mint a szűk zsákutcába szorult-

nak, a mikor magas falak közé szorulva megfűlled és megrekken. De egész üdeségével csap meg és jár át minden arra termett elmét a történelem levegője, mikor az egykorúaknak hol bölcs, hol bolond tanításait és locsogásait, elméskedéseit és bombasztjait olvassa. Ugyan ki lát a francia forradalom történelmi levegőjében mindent jobban a maga perspektívájában: – az-e, a ki Thiers, Louis Blanc, Quinet, Michelet, Mignet vagy Carlyle tudományos igényű kézikönyveit tanulmányozza, vagy az, a ki az Assemblée Nationale, a Constituante, a Législative és a Convent szónokait hallgatja ki egyenkint és a jó vagy rossz hírt közlő, ujjongó, vagy fenyegető falragaszokat, csipkedő gúnyiratokat és nagyhangú hírlapokat olvassa? Magától értetődik, hogy a művésznek – bármily fáradtságos legyen is ez a munka, – egyenesen a forrásból kell merítenie. Az igazi művész meg is teszi, mert igaz hangokat keres, s még a legnagyobb képű föliánsban is arra vadászik csupán, a mit az egykorúak írásaiból, szavaiból macskaköröm közé foglalt a tudós szerkesztő. Mert csak e töredékes eleven szavakból következtethet azoknak a föl sem jegyzett névteleknek a fogalomkörére és beszédmódjára, a kikre a történelem igaz megjelenítésekor nagyobb szüksége van a válogatott hírességeknél.

VI. – A MÚLT VISSZAVARÁZSOLÁSA. – Két nagy föladata van a művésznek a történelem megjelenítésében. Való-igaz, eleven, húsból-vérből való emberekké degradálni a nagy kvalitások hazug vázáig fölfújt hősi lelkeket, – és

kiszemelni a típus mögött nyüzsgő senkik tömegéből, a mindent átjáró történelmi levegővel még tülekedő, vagy már egyezsége lépett egyéniségekből a céljának megfelelőket. Egyaránt komoly művészi föladat mind a kettő. Az utóbbi talán csak azért fontosabb az előbbinél, mert míg amaz nem lehet el nélküle, a művész bármily kort visszavarázsolhat, anélkül, hogy a históriába iktatott valamely hírességre föltétlenül szüksége volna. Dózsa csapatából fölséges művészettel jeleníthet meg egy sátoralja paraszt fegyverest Dózsa és Lőrinc barát nélkül, s csupán rajta múlik, hogy teljes legyen a kép, akár tollal, akár ecsettel alkotja meg. Dózsa és Lőrinc barát azonban egymagukban sohasem válhatnának vásznán vagy ívein teljes történelmi képpé. A névtelen senkik minden ilyenén műalkotáson fontos szerepet töltenek be, s ha nem is ők foglalják le egészen: ők teszik teljessé a képet. De csupán akkor művészi alkotások, ha jelentősebbek, mint az architektonikus háttér vagy holt környezet és eleven étellel fejezik ki *változatban* ugyanazt a történelmi levegőt, mint a főszemélyek.

A történelem művészi megjelenítése arra való, hogy a múlt eleven életét, az örök ember egy-egy változatának szívét-lelkét értsük meg belőle. Ennek egyetlen módja van: a történelmi levegőnek mennél teljesebb, mennél tisztább, mennél üdébb, s mennél kevésbé mozdulatlan visszavarázsolása.

*

A művészetén kívüli történelem csak ossarium. És ha nem tökéletes a művészi megele-

venítés: hullaszagot érzünk még a műalkotásban is. A tudós nem is igen tudja elkerülni, hogy meg ne fertőztesse azt a levegőt a felbontott sírok és dohos holmik szagával, s bár meg tudja mutatni nekünk a múzeum má zsugorodott történelmet, az életet nem varázsolhatja elibénk a maga üde valóságában. A kontárnál ez a szag a kulisszák temperafestékes illatává silányul és a finnyás orr még jobban fíntorog tőle. A mit ő mutat, az nem csak hogy nem eleven, de még nem is holt történelem, csak valami megálmodott és leendő olajnyomatok anyjává predesztinált káprázat. Színes hazugság, retorikai émelvény, nem egyéb.

Az igazságot, a múltnak eleven életét csak istenadta művészlélek varázsolhatja vissza, még pedig úgy, hogy alkotásában főszemély, meliékalak, környezet és háttér, más és más változatban egyaránt egyet igyekezzék kifejezni, az illetén alkotás szempontjából mindennél fontosabbat: a történelmi levegőt.

A művészi alkotásnak ez a fajtája, életet teremtvén, mozgást, sürgést-forgást, tehát csoportot, eleven csoportot kíván ábrázolni. Hunyadi János legtökéletesebb arcképe sem lehetne még egy darab megelevenedett történelem. És nincs a világnak az a magában hallott caesari monológja, a mely Caracalla idejébe tudna bennünket visszavarázsolni. Oka nem abban van, mintha a művészet nem tudna megbirkózni azzal a föladdal, hogy egyetlen ember kivésett, megfestett alakjában, vagy eleven szavában világosan elibénk tüntesse azt a patinát,

mely embert és kort egyaránt jellemez, – hanem abban, hogy ebből a holt oxidból mi szemlélők nem tudunk magára az oxidáció folyamatára, az életre következtetni. Mert nincs módunk összehasonlításra. Két alak egy képen, vagy párbeszéd már világosabbá tesz mindent. A levegő egy, a patina kétféle. És e kétféleség már világos bizonyosága annak, hogy a történelmi levegő nem élettelen egyöntetűséggel mindenre rásúlyosodó hatalom, hanem eleven áradat, a mely ellen, – több-kevesebb ideig és több-kevesebb erővel – küzdeni is lehet. Világosság okából képzeljük el valamely konkrét esetet. Gondoljunk el két ugyanabban az időben élő embert, egy ifjat, meg egy öreget. Hogy tisztán a különböző életkorral járó fogékonyságukat vizsgálhassuk a korszellem ható erejével szemben, tegyük föl, hogy vérmérsékletük szinte azonegy és mindketten ugyanazt a mesterséget űzik. Külömbőség kettőjük között csupán életkoruk. Kérdés: – egy és ugyanazt a réteget rakja-e a történelmi levegő e pusztán különböző ívású, de egyszabású két lélekre, vagyis hasonlóan ítélik-e meg mind a ketten éppen a maguk korának jelenségeit? A felelet csupán tagadó lehet. Az öreg ember lelkén több réteg patina van már. És a legalsó réteg van a szívéhez legközelebb. Az, a melyben ifjonta alkudott meg a rátörő hatalommal. A legfrissebbet csak vékonyán, kelleetlenül fogadja és nagyon idegenül hat rá minden, a miért az ifjú lelkesül. Amaz viszont talán még kevésbé érti az öreg húzódozásait. Az öreg ember aggodalmasan bólogat az ifjú törekvéseire, az ifjú pedig neveti vagy szánja a szerinte vakká lett,

rettenetesen maradi öreget. A két különböző patina-réteg arányában különböző a felfogásuk is mindenről. Magától értetődik, hogy e két különböző életlátás szembeállítására *vita vagy cselekmény alakjában*, már annak az elmúlt kornak egy darab eleven életét tükrözteti elibenk. Ha pedig háttér is van, környezet is van és emberek raja mozog, beszél, vitatkozik, kiabál, sűrög-forog, cselekszik és kavarodik egybe előttünk: *a patina sokféle lesz, az oxidáló hatalom pedig megmarad egy és ugyanannak*; következésképpen teljes tudattal vagy ösztönszerűen, de bizonyos, hogy belelátunk az oxidáció folyamatába a patina sokfélesége folytán és megértjük azt a darab megjelenített múltat a maga egészében. A háttér Róma; a környezet a Forum; főszemély a szónok a rostrán; mellékalakok a szónokkal őszintén egyetértők, a szavait pusztán barátságból helyeslők, a közbeszólók, a hurrogók, a kíváncsiak, a hiúságból hozzáértést fitogtatók és a közömbösek. A levegőjük közös; a lelkükre rakódó patina-réteg az áradattal küzdő egyéniségek ereje, makacssága vagy magamegadó gerinctelenségéhez képest más és más. Az életben is más volt, a műalkotásban is másnak kell lennie. És ha a művész eltalálta, a mit el kellett találnia: a látható, hallható, kiérezhető, vagy megállapítható réteg megfelelő változatait, – előttünk van a Forumnak egy jelenete a maga egész frissességében. Egy darab igaz művészettel megjelenített történelemmel szembekerülve még csak eszünkbe sem juthat, hogy az alkotó az adatok holt tárházában és a múzeumban megfordult valaha.

Nem választhatnánk meggyőzőbb utat-módot, mint ha egyenesen a művész lelkébe pillantva megfigyeljük, hogy anyagát és gondolatait latolgatva, bírálgatva, tisztogatva és megrostálva: hogyan készül az alkotásra. Állítsuk szembe valamely megoldandó föladattal és fészkeljük magunkat az agyába mindaddig, míg toll vagy ecset után nem nyúl, hogy meg is alkossa, a mit velünk elgondolt. Szabjunk elibe valami igen egyszerű föladatot; mondjuk Budavárának egy kis fölkapott kurtakocsmáját Mátyás király idejében. Vallja ki nekünk rendre, hogyan fog megelevenítéséhez.

Mindenekelőtt a háttér fogja érdekelni. Nem azért, mivel ennek megalkotása talán a legkönnyebb föladat, hanem mivel ez a kiinduló pontja, s ez szab határt – legalább az egyik oldalról – a történelmi levegőnek. A mozdulatlan, a melyet előbb meg kell teremtenie, hogy később meghullámoztassa. A háttér ezáltal Budavára, Mátyás király korában. Patinás házak, utcák, templomok. Békés, könnyű szerrel megjeleníthető, mozdulatlan tömegek. Hanem, – és most következik az, a mi fölött a kontár és a művészkedő kulisszafestő oly könnyedén elsiklik, – a történelmi levegőnek csupán egy oldalról szabnak határt: az akkori jelentől: – mifelénk. Visszafelé nem. Hazugság volna tehát a kiszemelt kocsmáig vezető utcán, vagy körülötte álló házak mindenikét Mátyás-korabeli stílusban ábrázolni, mivel nem épülhettek valamennyien az ő korában. Bizonyos, hogy az ilyen háttérnek nem lehet a valóságban, tehát a művészi alkotásban sem egyöntetű patinája. Barokk, vagy empire palotáért termé-

szetesen hiába kalandoznánk be az akkori Budavárat, ezt még a kontár is tudja és szemmel tartja; de bizonyos viszont, hogy föl-fölmered házai közül egy-egy vaskos román torony a múltból. A mi igazságért lelkesülő művésznünk fogja tudni éreztetni, hogy az a vaskos torony kivénhedt abból az időből és a már nem az akkori jelennek bélyegét viselő kövek megkopptak, megdohosodtak és lepergőben van róluk a vakolat.

A kis kurtakocsmának hová való helyezése sem fog túlságosan nagy fejtörést okozni művésznünknek. Semmi esetre sem lesz olyan ízléstelen, hogy a csábító, kontárok-sóvárogta királyi palota tözsomszédságába helyezze, hol főúri kastélyoknak, udvari épületeknek van a helyük. Már csak azért sem, mert ennek a negyednek a kegyek hajszájában és az udvari élet apró ármánykodásaiban idegessé lett s különben is finnyásabb lakói aligha túrnék meg közelükben a forgalmas csapszék zsibongását.. De meg a kiskocsmá törzsvendégei is feszen-genének a nagyurak közelségének tudatában. Röviden, művésznünk azt a fölkapott kis kurtakocsmát Budavárának a középefelé fogja elhelyezni valamelyik mellékutcában, hogy a város egyik részétől se essék messze, hogy családapák és kisdíákok is be-besurranhassanak észrevétlenül egy-egy pohárka borra. Budavárának egykori tervrajzát megismervén, választása minden valószínűség szerint az akkori kis Német-utcára, vagy az Olasz és Szent Pál-utcákat összekötő valamelyik névtelen sikátorra fog esni.

Maga az épület annak a kornak tucat-háza, mely a fönmaradt egy-két példányból

és az egykorú rajzokból könnyen elgondolható. Az ivó a roppant kapualjából nyílik és a várbeli szobák szokott formájára szabva, keskeny, hosszú és boltozatos. A boltozat ez adott esetben csúcsíves lehet. Természetesen nem holmi csillagboltozat, mely festőibb volna ugyan a közönséges keresztboltozatnál, s talán jellemzőbb is a kor építészetére, de nem az ivószobára. Az ivót két ablak világítja meg az utcáról; mélye sötétes. Minden bútor tucatholmi benne. Stílszerű gót, vagy éppen renaissance bútornak híre-hamva sincsen. Csak a falon függhet stílszerű, faragott diófakeretben valami bőven aranyozott glóriájú Madonna, csillagos kék roko-lyában. Kontár munka, de nem olcsó. A képet rengeteg adósság fejében mázolták hevenyén a kocsmárosnak, a keretet pedig drága pénzen csináltatta hozzá ő maga. Ez a szoba egész fényűzése. És a szentkép pompásan fest *ac* ikszlábú asztalok és lócák, meg uraknak tartogatott szalmafonatos székek fölött, szemben az ajtóval, talán éppen az ónkupákkal, boros kancsókkal, itcékkel és csobolyókkal megrakott két fali polc között. Abban a korban nem botránkoztatott meg senkit a Madonna ilyen környezetben. Megkövetelték mindenütt. Még a kocsmahősök fejebúbján is megbillent egy pillanatra a süveg, mikor belépve az ivóba, szembe kerültek vele. Nem csúfolta meg senki. S ha mégis megtette valamelyik holtrészeg, kidobták a még csak kótyagosok. Ez is egy paránya annak a levegőnek.

Művészünk e környezet holt dolgain vajmi kevés patinát láthat s vajmi keveset is fog ábrázolni, tudván, hogy hazugságba téved, ha többet

nyújt annál a kevésnél. Nem képzel lovagos-apródos, sólyomvadászatos freskókat a falra, mert fegyelmezett a képzelete, s az nem tükröztet elébe mást, mint a mécsék kormától és legyek piszkától feketén foltos, bepettyezett falat. Az asztalokon sem lát vésett hollós címereket, csak a zsírpecsétek sokaságát és a törzsvendégek tromba ákombákomjait

Kik ezek a törzsvendégek, a kurtakocsma-törzsvendégei? A főnemesség bizonyára nem, de még csak az apródok sem, a kik nemcsak uruk, de önmaguk ellen is illetlen vétséget követnének el, ha bevetődnének. Azért a mi művészünknek ezúttal nem is nyílhatik alkalma arra, hogy a rengeteg pulykaorrú piros cipőket és aranyos általkötővel testhez szorított bársonydolmánykákat, kócsagtollas csalmákat, nyusztprémes mentéket, drágaköves díszkardokat és beágyazott zománcú arany töröcskéket, nagytarajú ezüstsarkantyúkat elibénk varázsolja. De még csak annak a kornak oly nagyszerű kifejezőjét, a Corvina-kötetek valamelyikét sem mutathatja be nekünk, mert nincs helye ott, a hová bennünket vezetni szándékozik. És mégis megoldja föladatát, a színpad tarka-barka valószínűtlenségei, olcsó, rikító kellékei nélkül is. Kik hát ezek a törzsvendégek? Budai polgárok, mesterek, diákok, katonák, mesterlegények és a művésznépség alja.

Egyikük sem visel olyan köntöst, hogy hevenyén lemásolva adalékul szolgálhatna a magyar viseletek történetéhez, de abban a sok kopott, szutykos, vásott, foltos, zsinóros, pitykés, ócska és új felemás összevisszaságban mégis benne van a Mátyás-korabeli viselet. Művészünk

óvakodni fog a tökéletes típust egy alakban elibénk állítani, de fegyelmezett képzeletével minden megláthatót szemügyre véve: jobbat, igazabbat nyújt a viseletek legjobb történeténél; annak a képét, hogy *miként* viselték az életben a mindennapi rend ruhát, a mi gúnya volt csupán, nem jelmez. Ha megszólaltatja alakjait: csúfondáros, csipkedő, dévajkodó megjegyzések röpködnek az asztalok fölött s megértetik velünk a megérteni valót. Az ingerkedőbb kedvű diáknépség incselkedik az egykori katonával, a ki valaha még a nagy Hunyadi alatt szolgált, hogy egész sasszárnyat tűz a süvege mellé, mintha nem is volna barett, meg tollatlan süveg a világon; az öregebbeket bosszantja, hogy az ifjak dolmányán szűk az ujj, s csak azért is a paszomány-gombra járó hasítékos ujj előnyeit és csinosságát vitatják, a milyent eddig viseltek, s fognak viselni holtig; a katonák megbotránkoznak azon, hogy a kékíró, betűvető legénykéek palástban járnak, holott az csak nagyúrnak való és ki is sütik menten, ha nem éppen valami dib-dáb silányság az a palást, hogy ócskán vették a zsidótól, de még így sem illenék viselniök, ha csak szerényen kurtábbra szabottan nem. És nagy az általános álmélkodás a sarus, cipős, kurtacsizmás sokadalomban, mikor a helyrébb fajtából betoppan egy legényke türött szárú magas szekernyében, mert az a legújabb s egyre terjedő divat stb. stb.

Így bontakozik ki szemünk láttára a holt környezet és a testek patinája. Ezt természetesen nem kell mind megfestenie, leírnia, de elgondolnia annál szükségesebb.

Most már csak a lelkeké van hátra, a

még finomabb elemzést, még mélyebb elgondolást követelő. Hogyan társalognak ezek az emberek és miről? Mindenről, a miről csak az örök átlag-ember társaloghat: az időről, önmagukról, feleségükről, gyermekeikről, mesterségük-ről, virtuskodásaikról. A valót mondják, vagy hazudoznak, teljességgel egyre megy. A maguk apró-cseprő dolgait beszélik. Azonkívül pedig olyan dolgokat, a melyek egyenesen az ő koruk sajátja. Ez az *azonkívül* a patina! A művész ezt is módjával adja, nehogy típust teremtsen egyéniségek helyett és alakjai a jónapkívánástól még nem csöppennek bele egyenesen a „korfestő” nyilatkozatok áradatába. A csoportokban koccintgatok, kettesévei-hármasával iddógálók, vagy magukban gunnyasztók, a duhaj és nagyképű, szájaskodó és zsémbes kocsmai alakok itt-ott felhangzó, majd általános vitáiban magától, természetes közvetlenséggel térül-fordul a társalgás erről arra, s ha netalán rátérnének a királyra: éppen oly kevésbé fognak az ellentétes, túlzott és együgyű nyilatkozatok azzal a jellemrajzzal összevágni, a melyet kézikönyveinkben találhatunk Mátyás királyról, mint a hogy öltözetük sem vág egybe a Mátyás korabeli viselet ismert típusaival. De ugyanúgy kiérezzük óvárosan, vagy hetvenkedve tett nyilatkozataikból, túlzott dicsőítéseikből, alacsonyúságra valló vádjaikból szóval véleményüknek eszükjárása szerint való különféleségéből Mátyást, mint a köntösük tarkabarka összevisszaságából a viseletet. Beszélhetnek ilyenformán bármiről és bármily ostobán, ha igaz művészettel, vagyis patinás egyéniségekként elevenednek meg előttünk: kiérezzük együgyű szavaikból, a mi a

szavaik mögött van: a kort. így megjelenítve: ők a felhő és a napsugár; ha beszélőgépekké tennénk őket, melyek megállapított történelmi anyagot recitálnak: csak azt jeleznék, hogy ekkor meg ekkor ennyi meg ennyi volt a csapadék. Hivatalos jelentésnek ennyi is elég, de felhő és napsugár több annak, a ki látni akar. A tudós megállapítja, hogy ekkor meg ekkor X milliméteres volt a csapadék, a művész pedig azt mondja: ekkor meg ekkor ilyen meg ilyen párákkal volt tele a levegő és azt szívta be mindenki, az harmatozott be mindent.

TARTALOM.

	lap
Napi témák, örök problémák.....	7
Székely Bertalan.....	8
Kés5.....	9
A japánok kiállítása.....	10
A japán művészet jövője.....	12
A Komjáthy-kultusz.....	14
Véres sebek és bársony flagellumok	17
A lélek vére.....	19
Kis titánok emlékkönyvébe	19
A víz-szag.....	19
íróink (1908).....	19
Jelszavak és korszakok.....	22
A nemzetközi lélek: abszurdum	22
Exotikus hangszerek.....	23
Nyugat.....	25
A gyöngye és az erős.....	25
Nagy alkotások útja.....	26
Az „Új magyar irodalom” (1910).....	28
A szabad ember.....	32
Kegyelet.....	32
Sír, tetem nélkül (1907).....	33
Magyar republikánusok.....	34
Az elgörbült kereszt.....	34

	Lap
A legszűkebb szavú krónikák.....	36
Metamorphosis.....	36
A csőcselék.....	38
Hóhér-humor.....	36
Fejedelmi csörgősipkák	36
Párhuzam.....	37
Magyar tragikum.....	40
A mi irodalomtörténetire sunk.....	40
A teória-alkotók.....	42
Tökéletesség.....	13
A tudományok divatja	43
Erotikus korszakok.....	46
A sexualis tudományok.....	47
Iwan Bloch könyve	48
A nők joga.....	53
A férfi büszkesége	54
Az »okos« ember.....	54
Lelki színvakok	55
Valaki.....	56
Bölcs következtelenség.....	56
Értékek hullámzása.....	57
Hamlet ősei.....	59
Ifjúsági irodalom (1904)	60
Szárnyszegett gondolatok.....	63
Klikk-taktika (1908).....	64
A bálvány.....	64
Országok szíve.....	65
Paródiák harca.....	65
Plagizátor és leleplező.....	67
Szabadság.....	69
Jogcím.....	69
A szép.....	69
A magyar könyvespolc hézagai.....	69
Nemzeti kultúrák.....	71
A múlt.....	73

	Lap
Az örökkévaló előretérés	74
Nemzeti jellem.....	76
Korszakfordulók	76
Tanulságok	76
A mi nagy elszigeteltségünk.....	76
Egy beskatulyázott ember monológja (1910)	77
Hat óra harminc és fél hét	82
Gigászok megkönnyezői.....	83
Felsőhajtások.....	84
Hol bűz, hol illat.....	84
Hazard játék.....	84
Az igazság.....	84
A rettentő ágy.....	84
Az ízlés.....	85
A kétségbeesés.....	85
A történelmi művészetről (1906) :	
I. A történelmi érzék – művészi érzék	85
II. A történelmi levegő.....	91
III. A típusok a történelem perspektívájában és az egyéniség	94
IV. Jelmez és kulissza	9.
V A művész-történetíró.....	100
VI. A múlt visszavarázsolása.....	104